BITVA U HRADCE KRÁLOVÉ.

DLE AUTHENTICKÝCH PRAMENŮ

LÍČÍ

PAVEL VOLNÝ.

S MAPOU DLE A. PETERMANNA

A S PŘEHLEDEM POMNÍKŮ ZŘÍZENÝCH NA BOJIŠTI.

V HRADCI KRÁLOVÉ.
NÁKLADEM JANA POSPÍŠILA.
1891.

Čestné paměti

udatných

vojínů rakouských a saských,

padlých

v bitvě u Hradce Králové

3. července 1866,

věnuje

spisovatel.

I.

Přehled důležitějších událostí válečných roku 1866.

14. června.

Prusko ohlašuje boj Rakousku a jeho německým spojencům.

15. června.

Italie opovídá válku Rakousku.

16. června.

Vtržení pruské Labské armády pod Herwarthem z Bittenfeldů a pruské První (České) armády pod princem Bedřichem Karlem do Saska.

17. června.

Vydání císařského manifestu ve Vídni.

Saský sbor pod korunním princem Albertem vypravuje se do Čech.

Rakouská Severní armáda pod rytířem Benedekem postupuje do Čech od Olomouce.

18. června.

Vtažení Prusů do Drážďan.

20. června.

Vydání královského manifestu v Berlíně.

Vítězství rakouského lodstva pod Tegetthoffem nad lodstvem italským pod Persanem v námořní bitvě u Visu (Lissa).

22. června.

Vtržení pruské Labské armády do Čech po pravém břehu Labe a pochod na Českou Lípu.

23. června.

Vtržení pruské První armády do Čech od Žitavy a Zhořelice a pochod na Liberec.

24. června.

Vítězství rakouské Jižní armády pod arcivévodou Albrechtem nad italskou armádou pod La Marmorou v bitvě u Custozzy.

26. června.

Vtržení pruské Druhé (Slezské) armády pod korunním princem Bedřichem Vilémem do Čech částečně z Kladska od Dušníků a Levína přes Náchod jakož i na Broumov, částečně přes Líbavu.

Srážka u Kuřích Vod předvoje pruské Labské armády pod Schoelerem s částí 1. armádního sboru rakouského za velení Gondrecourta.

Boje u Sychrova a Podola 8. divise pruské pod Hornem s 1. armádním sborem rakouským pod Clam-Gallasem

27. června.

Vítězství 10. rakouského armádního sboru pod Gablenzem nad 1. pruským armádním sborem pod Boninem v srážce u Trutnova.

Vítězství 5. pruského armádního sboru pod Steinmetzem nad 6. rakouským armádním sborem pod Rammingem a reservní jízdou prince Holštýnského v srážce u Náchoda.

Boje u Langensalzy německých spojenců pod Arentschildem proti Prusům pod Fliesem.

28. června.

Zatlačení 10. rakouského armádního sboru pod Gablenzem pruskou gardou pod princem z Württembergu v srážkách u Trutnova, Střítěže (Burkersdorf), Pilníkova a Nového Rokytníku (Neu-Rognitz).

Vítězství 5. pruského armádního sboru pod Steinmetzem nad 8 rakouským armádním sborem pod arcivévodou Leopoldem v srážce u České Skalice.

Boje u Mnichova Hradiště části pruské První armády pod princem Bedřichem Karlem a části pruské Labské armády pod Herwarthem z Bittenfeldů s 1. rakouským armádním sborem pod Clam-Gallasem.

Pruská První armáda pod princem Bedřichem Karlem spojuje se s pruskou Labskou armádou pod Herwarthem z Bittenfeldů.

29. června.

Boj o Dvůr Králové mezi částí pruské gardy pod Kesselem a zadním vojem 10. rakouského armádního sboru pod Stocklinem.

Srážka u Svinišťan (Schweinschädel) 5. pruského armádního sboru pod Steinmetzem se 4. rakouským armádním sborem pod Festeticsem.

Boje u Jičína 3. divise pruské pod Werderem a 5. divise pruské pod Tümplingem s 1. rakouským sborem pod Clam-Gallasem a se Sasy pod korunním princem Albertem.

30. června.

Pruský král Vilém odchází k vojsku do Čech.

3. července.

Vítězství pruské První armády pod princem Bedřichem Karlem, spojené s pruskou Labskou armádou pod Herwarthem z Bittenfeldů, a pruské Druhé armády pod korunním princem Bedřichem Vilémem nad rakousko-saskou armádou pod Benedekem v bitvě u Hradce Králové.

8. července.

Vtažení Prusů do Prahy.

13. července.

Arcivévoda Albrecht přejímá vrchní velení rakouské Severní armády.

22. července.

Boj u Blumenavy částí 7. divise pruské pod Franseckým a 8. divise pruské pod Hornem s částí 2. armádního sboru rakouského pod Thunem, spolu s brigádou Mondelovou.

Uzavření příměří.

23. července.

Začátek jednání o mír v Mikulově.

26. července.

Ujednání předchozích podmínek míru.

Polní zbrojmistr Benedek skládá velitelství

23. srpna.

Uzavření míru v Praze.

II.

Přípravy k bitvě na pruské straně.

První (Česká) armáda pod princem Bedřichem Karlem zatlačila po vítězných srážkách u Sychrova a Podola, Mnichova Hradiště a Jičína dne 26. až 30. června 1. rakouský armádní sbor pod Clam-Gallasem a pomocný sbor saský pod korunním princem Albertem k Sádové a k Nechanicům, a stála dne 2. července kolem Hořic, opírajíc se na pravo o Labskou armádu Herwartha z Bittenfeldů, jejíž přední voj byl ve Smidarech. Druhá (Slezská) armáda, vynutivši sobě krvavými boji u Trutnova, Náchoda a České Skalice vstup do Čech od východu, tábořila kolem Hradiště (Gradlitz), majíc přední stráže své u Poličan. Hlavní stan krále pruského byl v Jičíně.

V pruském hlavním stanu domnívali se, že rakouská armáda nalézá se za Labem mezi Metují a Orlicí, kryjíc boky své pevnostmi Josefovem a Hradcem Králové. I hodlaly pruské armády 3. června podnikati obhlídky tu proti Labi, onde proti Úpě a Metuji za účelem zjištění rakouských postavení. Než do večera dne 2. července sešly se četné zprávy, souhlasící v tom, že vojsko rakouské nepřekročilo ještě Labe, a kolem devíti hodin bylo zjištěno, že armáda rakouská stojí západně od Hradce Králové mezi Trotinkou, Bystřicí a řekou Labem.

Na tuto zprávu rozhodl se velitel První a Labské armády, princ Bedřich Karel, že hned z rána na postavení rakouské

udeří, nečekaje na příchod Druhé pruské armády, tou chvílí na čtyry míle vzdálené. Ovšem ale zaslal veliteli Druhé armády, korunnímu princi Bedřichu Vilémovi, o svém úmyslu zprávu se žádostí, aby co nejrychleji vytrhl ze svého ležení a přispíšil na bojiště.

Ve válečné poradě, která se odbývala u přítomnosti krále Viléma v Jičíně dne 2. července, byl plán tento schválen, a doporučeno korunnímu princovi Bedřichu Vilémovi, aby zasáhl do boje s celou mocí svou. Arci při veliké vzdálenosti korunního prince nebylo lze počítati na spolupůsobení Druhé armády před polednem, a do té doby byly První a Labská armáda odkázány na vlastní síly.

Po půlnoci byly dány příslušné rozkazy k těsnějšímu seřadění se armády a k ostré obhlídce nepřítele. Při tom, jsouc pamětliva zkušenosti, vedle které z obhlídek vznikly nejednou krvavé bitvy, připravila se pruská armáda k boji již již se blížícímu.

Labská armáda sešikovala se proti levému křídlu rakouskému, a První armáda čelila rakouskému středu, majíc zaměstnati spolu pravé křídlo rakouské, na něž později měla udeřiti Druhá armáda.

Dne 3. července o šesté hodině ranní byly všecky přípravy skončeny, a pruská armáda hotovila se k bitvě.

III.

Přípravy k bitvě na rakouské straně.

Jsouc přinucena ustupovati, stála rakousko-saská armáda dne 2. července západně od Hradce Králové po obou stranách hradecko-hořické silnice. Sedm armádních sborů s pěti divisemi jízdy a se zálohou dělovou, skládajících rakouskou Severní armádu, těsnilo se s pomocným sborem saským na poměrně nevelikė prostoře a tvořilo čelem oblouk, jenž začínal jižně u Nechanic, táhl se severovýchodně k Sádové, a končil na východě u Rodova. Hlavní stan vrchního velitele, polního zbrojmistra rytíře Benedeka, nalezal se na Pražském Předměstí u Hradce Králové.

Jakkoli boje dosavadní, v nichž lepší zbraň skláněla skoro napořád vítězství k nepříteli, byly oslabily víru v zdar zbraní rakouských, před tím všeobecnou, přece armáda rakousko-saská neklesala na mysli. Všady panovala kázeň, všady jevila se chrabrosť, jdoucí až do plýtvání životem. Toliko vrchní velitel netušil dobrého konce. Poznávaje rozhodnou převahu pruské armády, telegrafoval 1. července císaři, aby uzavřen byl mír stůj co stůj, ježto armádu očekává nezbytná katastrofa. Telegrafická odpověď zněla, že nelze mír uzavříti, a nařizovala, není-li jiné možnosti, další ústup v nejdokonalejším pořádku. Vrchní velitel dolíčil novým telegramem císaři nesmírné ztráty, jichž utrpěla většina armádních sborů, a oznámil, že dne 3. července nastoupí zpátečný pochod na Pardu-

bice. Doufal armádu dopraviti k Olomouci a cestou vyplniti mezery, které dle jeho mínění činily nemožným zvítěziti.

Dne 2. července v poledne povolal polní zbrojmistr všecky velitele armádních sborů a mnoho vyšších důstojníků do svého hlavního stanu na Pražské Předměstí (do tehdejšího hostince „u města Prahy“). Přichvátali s dychtivostí, aby zvěděli úmysly vrchního velitele ve chvíli svrchovaně povážlivé. Avšak Benedek nezjevil shromážděným svého plánu, nýbrž obmezil se po důtklivém připomenutí vojenské kázně na všeobecné odporučení, aby každý hleděl povznésti důvěru vojska, nevydával se v zbytečné srážky, a konal pilně obhlídky. K tomu připojil vrchní velitel, že hodlá vojsku, zemdlenému krvavými boji posledními, popřáti několik dní odpočinku. Ozval se sice generál Edelsheim, že k odpočinku asi nedojde, ježto nepřítel, ne-li dnes, tedy bezpečně zítra učiní útok; avšak slova jeho nedošla povšimnutí. Tím byla válečná porada ukončena, a po čtvrté hodině odpolední vydán armádní rozkaz, vedle něhož měly 3. července jednotlivé sbory zůstat v postaveních, které zaujímaly.

Leč již k večeru 2. července došlo na různých stranách k srážkám předních stráží, a množily se příznaky, že se nepřítel chystá k útoku. I nezbývalo vrchnímu veliteli, než učiniti disposice pro případ, že by 3. července došlo k bitvě.

O jedenácté hodině v noci sestaveny v hlavním stanu příslušné rozkazy a rozeslány zvláštními posly všem velitelům sborů a jízdních divisí, jakož i velitelství dělostřelecké zálohy. Disposice platily hlavně pro útok armády prince Bedřicha Karla, méně hledíce k možnému útoku Druhé armády, již vrchní velitel pokládal za příliš vzdálenou.

Rozkazy polního zbrojmistra dostaly se do rukou jednotlivých velitelů dne 3. července mezi 3. až 8. hodinou ranní, a mohly býti splněny pouze částečně, protože mezi tím bitva již byla začala útokem s pruské strany.

IV.

Šikování se k boji.

Armády pruské zaujímaly v předvečer bitvy postavení následující:

Labská armáda stála kolem Smidar, majíc předvoj pod Schoelerem u Smidar, 14. divisi pod Münsterem u Chotělic, 15. divisi pod Cansteinem u Lhoty a 16. divisi pod Etzelem u Vysokého Veselí. K Labské armádě patřila také gardová divise zemské obrany pod Rosenbergem, stojící u Kopidlna.

Hlavní stan generála Herwartha z Bittenfeldů byl ve Vysokém Veselí.

První (Česká) armáda tábořila kolem Hořic, a sice 1. jízdecká divise pod Alvenslebenem u Bašnic, 2. jízdecká divise pod Hannem u Lískovic, 3. divise pod Werderem u Oujezda, 4. divise pod Herwarthem z Bittenfeldů (ml.) u Ostroměře, 5. divise pod Kamienským (jenž byl převzal velení na místě raněného Tümplinga), u Miletína, 6. divise pod Mansteinem u Dobeše, 7. divise pod Franseckým u Hořic, a 8. divise pod Hornem u Dobré Vody.

Hlavní stan prince Bedřicha Karla byl v Kamenici.

Druhá (Slezská) armáda meškala u Dvora Králové, a sice 1. sbor pod Boninem u Brusnice (Prausnitz), 5. sbor pod Steinmetzem a 6. sbor pod Mutiusem u Hradiště (Gradlitz), a jízdecká divise pod Hartmannem u Nové Vsi (Neudorf). Gardový

sbor pod princem Würtemberským rozložen byl kolem Dvora Králové.

Hlavní stan korunního prince Bedřicha Viléma nalezal se v Králové Dvoře.

Nejvyšší velitel pruský král Vilém zdržoval se v Jičíně.

Na základě úrady v hlavním stanu královském dne 2. července vydali jednotliví velitelé rozkazy bitevní, jak následují.

Velitel První armády, princ Bedřich Karel, nařizuje v 9 hodin večer:

„První armáda seřadí se zítra na úsvitě k boji proti postavením rakouským na Bystřici u Sádové při silnici hořickohradecké.

Divise Hornova (8.) stůjž o 2. hodině ráno u Milovic.

Divise Franseckého (7.) postoupí přes Velké Jeřice na Cerekvice, a stůjž o 2. hodině ráno u zámku Cerekvického.

Divise Mansteinova (6.) a Tümplingova (5.) vyrazí pod velením generála z Mansteinů v 1 hodinu 30 minut ráno a postaví se do zálohy jižně od Hořic, a sice divise Mansteinova východně, divise Tümplingova západně od silnice hořickohradecké. Obě divise buďtež ve 3 hodiny ráno na svých místech.

Druhý sbor — divise Werderova (3.) a Herwarthova (4.) — obrať se pod velením generála ze Schmidtů s jednou divisí k Pšánkám, s druhou k Bříštanům. Obě divise buďtež ve 2 hodiny v označených postaveních.

Jízdecký sbor — 1. a 2. divise — sedlej za svítání a očekávej ve svém ležení dalších rozkazů.

Dělostřelecké zálohy postoupí k Hořicům, a postaví se dělostřelecká záloha 3. sboru nad silnicí Hořice-Miletín, dělostřelecká záloha 4. sboru nad silnicí Hořice-Jičín.

Generál pěchoty z Herwarthů dá se s počtem vojska co možná největším na pochod k Nechanicům a dorazí tam co nejčasněji.

Jeho král. Výsost korunní princ se vybízí, aby jeden, po

případě dva sbory zanechal proti Josefovu a s dalšími sbory postoupil k Vřeštovu.

Jednotlivá oddělení hleďtež jak mezi sebou, tak i s vojskem generála z Herwarthů na pravém křídle jakož i s vojskem Druhé armády na levém křídle získati pokud možno nejdříve spojení.

Budu od svítání blíže Mílovic."

Generál Herwarth z Bittenfeldů učinil na základě rozkazu, přijatého před 12. hodinou v noci, disposice své a vydal tento bitevní rozkaz:

„Rakušané mají dosud obsazenu čáru bystřickou jakož i silnici Hořice-Dub-Hradec Králové.

První armáda udeří zítra na úsvitě na rakouské postavení při této silnici, a Labská armáda postoupí spolu všeobecným směrem na Nechanice proti levému křídlu rakouskému.

Všecky divise vypraví se kolem 3. hodiny ranní, vezmouce sebou toliko vozy s náboji, vozy lékařské a prázdné vozy, vystlané slamou, pro raněné. Vozy ostatní zůstanou v leženích divisních.

Přední voj Schoelerův dá se na pochod přes Skřivany, Králíky a Kobylice k Nechanicům.

Divise Cansteinova (15.) vydá se přes Nový Bydžov a Prasek k Nechanicům a obsadí Nový Bydžov až do příchodu divise Rosenbergovy, kryjíc pravý bok; hlídky k Chlumci!

Divise Münsterova (14.) vyrazí ve 3 hodiny 30 minut, překročí Javorku u Smidar a postoupí přes Podoliby na Lodín, odkud se obrátí vedle okolností buď k Mžanům, aneb na Suchou neb Nechanice.

Divise Etzelova (16.) půjde přes Smidary za předním vojem Schoelerovým.

Záložní dělostřelectvo vyrazí ve 3 hodiny 30 minut a následuje předem divisí Etzelovou; pak vedle výsledku včasné obhlídky dá se, možno-li, za divisí Münsterovou na Nechanice, jinak ale za divisí Etzelovou.

Divise Rosenbergova postoupí se slunce východem od Kopidlna na Nový Bydžov.

Hlavní stan bude u předvoje.“

Posléz i korunní princ vydal 3. července o 5. hodině ranní rozkaz bitevní:

„Vedle došlých zpráv očekává se dnes nepřátelský útok na První armádu, stojící u Hořic, Mílovic a Cerekvic, a postoupí Druhá armáda k její podpoře způsobem následujícím:

1. sbor nastoupí pochod ve dvou proudech přes Zábřeží a Trotín na Vřeštov; divise jízdecká postupujž za 1. sborem tamtéž; gardový sbor vykročí z Králové Dvora k Jeřičkám a ke Lhotě; 6. sbor dá se k Velichovkám, kdež zanechá jedno oddělení k pozorování pevnosti Josefova; 5. sbor následuje dvě hodiny po odchodu 6. sboru a postoupí až do Chotěborek.

Vojsko vyrazí co nejčasněji se zanecháním povozů a zavazadel, jež teprv na zvláštní rozkaz vrchního velitelství smějí býti přibrány.“

Touže dobou byla rakousko-saská armáda rozložena následovně:

Saský sbor pod korunním princem Albertem měl 1. divisi pod Schimpffem (skládající se z 2. a 3. brigády saské) u Lubna, 2. divisi pod Stieglitzem (zahrnující 1. a tělesnou brigádu saskou) u Dolního Přímu. Jízdecká divise pod Fritschem stála (o dvou brigádách) východně od Nechanic. Přední stráže sahaly od Starých Nechanic přes Kunčice a Homile až k Radíkovicům.

Z 10. sboru pod Gablenzem stály brigády Knebelova a Wimpffenova jižně od Lípy, brigáda Mondelova, sesílená zbytky brigády Grivičičovy, u Chlumu.

3. sbor pod arcivévodou Arnoštem měl brigády Benedekovu, Appianovu a Procházkovu u Lípy, brigádu Kirchsbergovu mezi Lípou a Sádovou, zálohu dělovou a část 9. hulánského pluku kolem Chlumu.

4. sbor pod Festetičem skládal se z brigády Brandensteinovy u Másloměd, jejíž přední stráže táhly se od Hořeňovsi přes Benátky až k Bystřici, dále z brigád arcivévody Josefa,

Poeckha a Fleischhackra se 7. plukem husarů východně od Nedělišt.

Z 2. sboru pod Thunem nalezala se brigáda Henriquezova a dělová záloha u Trotiny, brigáda Württembergova a Saffranova severovýchodně, brigáda Thomova s částí dělové zálohy severozápadně od Sendražic. K 2. sboru patřil také 6. pluk hulánů, stojící mezi brigádou Württembergovou a Henriquezovou.

8. sbor pod Webrem (jenž byl převzal velení na místě onemocnělého arcivévody Leopolda) měl brigádu Wöbrovu mezi Hořeňovsí a Nedělišti, brigády Rothovu a Schulzovu jižně od Nedělišť. Přední stráže jeho dosahovaly od Trotinky až k Hořeňovsi.

6. sbor pod Rammingem o 4 brigádách (Hertwek, Jonak, Rosenzweig a Waldstätten) s 10. plukem hulánů soustředěn byl u Všestar.

Konečně z 1. sboru pod Clam-Gallasem (jenž však byl císařským telegramem složen právě z velitelství a jehož místo zaujal Gondrecourt) stály brigády Poschacherova, Leiningenova, Piretova a Abelova u Kuklen, brigáda Ringelsheimova (pod Serinnym) poblíž nádraží královéhradeckého.

1. divise lehké jízdy pod Edelsheimem nalezala se mezi Stěžery a Kukleny; 2. divise lehké jízdy pod Thurn-Taxisem stála severně od Trotinky, majíc přední stráže od Labe až k Trotince.

1. divise záložní jízdy pod princem Holštýnským byla u Lochenic, 2. divise záložní jízdy pod Zaitskem u Všestar, 3. divise záložní jízdy pod Coudenhovenem u Dohalic. Záloha dělová pod Tillerem, krytá 2. plukem hulánů, čekala u Nedělišť.

Vrchní velitel, polní zbrojmistr rytíř Benedek, meškal na Pražskem Předměstí u Hradce Králové.

Odpoledne dne 2. července a v noci na 3. července byly stavěny porůznu obranné náspy, a sice severně od Nedělišť, severně od Chlumu a jihovýchodně od Lípy. V lesíku východně od Lípy nadělány záseky; západní fronta od Lípy k Chlumu,

Dolnímu Přímu a Probluzi, jakož i západní a jižní kraj lesíku u Břízy opevněny.

Když množily se příznaky, že se nepřítel blíží, sestavil vrchní velitel rakousko-saské armády 2. července o 11. hod. v noci bitevní rozkaz následující, jenž 3. července o 2. hod. ráno rozeslán kurýry vyšším velitelům:

„Zprávy dnes došlé zvěstují, že značnější nepřátelská oddělení stojí v okolí Nového Bydžova a Smidar až k Hořicům, a došlo již k srážkám mezi našimi a nepřátelskými hlídkami u Kobylic a Suché. Vedle postavení nepřátelského podobá se, že dojde zítra k útoku, jenž by především platil královskému sboru saskému. Pro tento případ nařizuji:

Královský sbor saské obsadí výšiny u Popovic a Třesovic za pošinutí levého křídla zpět a za krytí se vlastní jízdou. Ku předu buďtež vyslány toliko přední stráže.

V levo od saského sboru a poněkud na zad postaví se na nejzazší levé křídlo u Probluzi a Přímu na vhodném místě 1. divise lehké jízdy.

10. sbor postaví se na pravo od saského sboru, a na pravo od 10. sboru seřadí se

3. sbor, jenž obsadí výšiny u Lípy a Chlumu.

8. sbor podporujž předem saský sbor a postav se tudíž za tímto sborem.

Všecky zde nejmenované sbory zůstaňtež po tu dobu, po kterou by se útok obmezoval na naše levé křídlo, pouze pohotově. Kdyby však útok nabýval větších rozměrů a směřoval také proti našemu středu anebo pravému křídlu, nastoupí celá armáda v šik bitevní, a stane se následující:

4. sbor nastoupí v pravo od 3. sboru na výšiny mezi Chlum a Neděliště.

2. sbor postaví se na nejzazší pravé křídlo vedle 4. sboru.

2. divise lehké jízdy postoupí za Neděliště a zůstane zde pohotově.

6. sbor soustředí se na výšinách u Všestar,

1. sbor u Rosnic.

1. a 3. divise záložní jízdy postoupí do Světi, 2. do Břizy.

Při útoku všeobecném tvoří 1. a 6 sbor, dále pět divisí jízdy a záloha dělová, která se postaví za 1. a 6. sborem, zálohu armády, zůstavenou k mé výhradní disposici.

Zítra ráno budiž celá armáda připravena k boji. Sbor, na který bude nejprvé útočeno, podej neprodleně zprávu sboru, jenž dle disposice této stojí nejblíže, a týž pošle zprávu dále.

8. sbor vyrazí neprodleně z nynějšího tábora svého a odešle předem do saského hlavního stanu důstojníka, jenž vedle toho, zdali boj už začal aneb nastává, pospíší 8. sboru vstříc, aby ho dovedl do určitého postavení za sborem saským. Jestliže však nebude podobati se k nepřátelskému útoku, odebeře se 8. sbor do ležení u Charbuzic, pro něho určeného.

Bude-li útočeno pouze na levé křídlo, budu se zdržovati při tomto křídle; dojde-li ale k všeobecné bitvě, budu na výšině u Chlumu.

Kdyby armáda byla přinucena k ústupu, stane se tento po silnici na Holice k Vysokému Mýtu s vyhnutím se pevnosti Hradec Králové.

2. a 4. sbor stavtež hned po obdržení tohoto rozkazu pontonové mosty přes Labe, a sice 2. sbor dva mosty mezi Lochenicemi a Předměřicemi, 4. sbor dva mosty u Plácek. Scházející material dodejž 6. prapor zákopníků. Bude-li třeba zříditi k mostům komunikace, buďtež zařízeny. 1. sbor dej svými zákopníky stavěti hned most přes Orlici u Svinar.

Důstojníci oznamtež, že nařízení tomu je vyhověno, a označte spolu místa, kde se mosty nalezají.

Disposice pro eventualný ústup následují zítra."

Porovnají-li se bitevní rozkazy pruské s bitevním rozkazem rakouským, nelze neviděti, že bitevní rozkazy pruské jsou určité, vykazujíce každému oddělení čas a místo, kdežto bitevní rozkaz rakouský je všeobecný, udávaje skoro napořád pohyby toliko příbližně.

Proto také bitevní rozkazy pruské vyplněny byly (až na některá opozdění, způsobená rozbředlou půdou) přesně, kdežto bitevni rozkaz rakouský měněn byl hned od samého počátku.

Obapolné rozkazy bitevní volaly do boje 221.000 Prusů (v čemž asi 180.000 pěších, 30.000 jezdců a 786 děl) proti 215.000 Rakušanům a Sasům (v čemž 175.000 pěších, 24.000 jezdců a 770 děl).

V.

Bitva u Hradce Králové.

Bojiště u Hradce Králové je mírná vyvýšenina, posetá četnými osadami. Zvedá se od Bystřice na západ i na východ, a dosahuje nejvyšších bodů v čáře Hrádek-Probluz-Lípa-Chlum-Máslověďy-Hořeňoves. U osady posléz jmenované stojí na nejvyšším místě dvě lípy z daleka viditelné; také chlumský kostel je zevšad patrný. Na sever a na západ klesá bojiště určitějším svahem, na východ sklání se pozvolna, měníc se před Labem v úplnou rovinu.

Západním krajem bojiště protéká od severu k jihu říčka Bystřice. Sama v sobě nepatrna, byla Bystřice 3. července stálými dešti rozvodněna a tvořila poměrně značnou překážku postupu. Na severu plyne bažinatou nížinou od severozápadu k jihovýchodu potok Trotinka.

Středem bojiště prochází hradecko-hořická silnice. Půda je všady schůdna, ač v den bitvy byla značně rozmočena dešti. Všeobecný přehled ruší několik lesů, z nichž nejznačnější je Svib. Jiné lesy jsou u Dohalic, Horního Přímu, Hrádku a Břízy; menší lesíky jsou u Sovětic, Popovic, Lípy, Hořeňovsi a j.

Noc na 3. července byla chladná, obzor zůstal zahalen. K ránu padla hustá mlha, a později se dalo do drobounkého deště, který potrval až do poledne.

Kolem 6. hodiny ranní dostal princ Bedřich Karel návěští, že divise Werderova (3.), Herwarthova (4.), Tümplingova (5.), Mansteinova (6.), Fransekého (7.) a Hornova (8.) stojí na vykázaných místech, hotovy k boji, a že také Labská armáda kolem 7. hodiny zasáhne do bitvy.

I vydal hned rozkaz, aby střed armády sešikoval se za výšinami u Dubu, Mžan a Suché a postoupil ku předu.

V prvním šiku od Pšánek a Bříštan na pravo od silnice hořické táhla pod společným vedením generála ze Schmidtů 3. divise (Werderova) a 4. (Herwarthova) k Mokrovousům a Dohalicům; po silnici a v levo od ní postupovala 8. divise (Hornova) od Mílovic k Sádové. V druhém šiku brala se za 8. divisí 6. divise (Mansteinova) a 5. divise (Tümplingova) po obou stranách hořické silnice, nechávajíc dělostřelecké záloze silnici samu.

Mokré obilí sklánělo se pod nohami chodců, a šiky postupovaly ku předu ne bez obtíže. Přední stráže rakouské zvolna ustupovaly.

Kolem půl osmé obsadila 4. divise pruská (Herwarthova) Mžany, 3. divise pruská (Werderova) dorazila k Zavadilce. Pruská jízda blížila se k Suché. Tu, několik minut po půl osmé, padla z rakouské strany první rána dělová. Baterie brigády Procházkovy, patřící k 3. sboru rakouskému (arcivévody Arnošta) vypálila od Sádové na pruské hulány k Mžanům, načež děla 4. divise pruské jala se stříleti na Sádovou a Dohalice. Bitva u Hradce Králové byla zahájena!

Zatím přední voj 8. divise pruské (Hornovy) vnikl do Sádové, a došlo u cihelny před Sádovou k první srážce. Avšak jádro 8. divise nepostupovalo za Sádovou, nýbrž rozvinovalo se kolem 8. hodiny severovýchodně k Sověticům, hledajíc spojení se 7. divisí (Fransekého), a toliko děla 8. divise pruské měřila se s děly brigády Appianovy, patřící k 3. sboru rakouskému a stojící u Čistovsi.

7. divise pruská (Fransekého), tvořící levé křídlo První armády, slyšela k půl 8. od Sádové střelbu z děl, i dala se

hned na pochod od Cerekvic k Benátkám, odkudž vypudila předvoj brigády Brandensteinovy 4. sboru rakouského (hraběte Festetiče).

V 8 hodin přibyl na bojiště král pruský, uvítán bouřlivým jásotem armády, a postavil se s četnou družinou, ve které se nalezali Bismark, Moltke a j., u vesnice Dubu, odkud koňmo pozoroval průběh boje.

Když bitva začala, nebyly sbory rakousko-saské ještě na místech, která jim vykazoval bitevní rozkaz.

Na pravém křídle měl zabrati 4. sbor (podmaršálka Festetiče) postavení mezi Chlumem a Nedělišti, čelem k severu. Rozkaz však přibyl teprve po 4. hodině ranní, a když kolem 8. hodiny sbor se dal na pochod, stála již brigáda Brandensteinova u Másloměd v ohni proti 7. divisi pruské. Okolnost tato pohnula hraběte Festetiče, že obrátil 4. sbor proti úmyslu vrchního velitele čelem k severozápadu do čáry Čistoves-Máslovědy.

2. sbor (hraběte Thuna), určený na nejzazší pravé křídlo rakouské vedle 4. sboru mezi Neděliště a řeku Labe, nemohl následkem změny, stavší se u 4. sboru, zůstati u Nedělišť, nýbrž byl nucen, kolem 9. hodiny postoupiti k Hořeňovsi a k Sendražicům, ač zachoval celkem postavení čelné k severu.

2. divise lehké jízdy (Thurn-Taxisova) zůstala u Nedělišť.

V středu rakouském 3. sbor (arcivévody Arnošta) měl obsaditi výšiny u Lípy a Chlumu. Nebyly však ještě bitevní disposice, přibylé o 6. hodině ráno, ani rozeslány, když od Sádové blížil se již nepřítel. I nechána zatím brigáda Procházkova u Sádové, a ostatek sboru hnul se k Lípě a k Chlumu; děla postavena na výšinách pod Lípou a Chlumem.

Z 10. sboru (Gablenzova) meškajícího u Lípy, zaujala jedna část hned o 7. hodině, další část o 9. hodině postavení od Mokrovousů k Dohalicům čelem k západu, a s reservou u Dlouhodvorů; výšiny pod Dlouhodvory obsazeny hojně děly.

Na levém křídle měl sbor saský obsaditi výšiny u Tře-

sovic a Popovic. Korunní princ saský pokládal však za vhodnější postavení u Dolního Přímu a Probluzi, jež také za svolení vrchního velitele k ránu zaujal. Čelo saského sboru směřovalo k západu na Nechanice.

Jižně od saského sboru stála u Horního Přímu 1. divise lehké jízdy (Edelsheimova), přibyvší od Stěžer, a tvořila nejzazší levé křídlo rakouské.

Poblíž saského sboru měl státi 8. sbor (Webrův). Tento vypravil se ve 3 hodiny ráno z Nedělišť, ač se zanecháním jedné brigády (Wöbrovy), a zaujal před 9. hodinou ranní své místo za saským sborem, a sice od Stěžírek k Probluzi; děla stála jihovýchodně od Probluzi.

Z armádní zálohy seřadil se 6. sbor (Rammingův) kolem 11. hodiny mezi Všestary a Dlouhodvory na levo od hradecko-hořické silnice, maje na levo 1. sbor (hraběte Gondrecourta), čelem k Střeseticům.

1. divise záložní jízdy (prince Holštýnského) postavila se v 9 hodin 30 minut jižně od Chlumu, 2. divise záložní jízdy (Zaitskova) jižně od Břízy, a 3. divise záložní jízdy (Coudenhovenova) za 10. sborem západně od Dlouhodvorů.

Z dělové zálohy postavila se 3. a 4. divise pod Tillerem kolem 9. hodiny u Chlumu; 1. a 2. divise pod Hofbauerem zůstala u Světí.

Vrchní velitel rakousko-saské armády, polní sbrojmistr Benedek, vyrazil o $7^1/_2$. hodině koňmo z Pražského Předměstí, a přijev v půl 9. na výšinu mezi Chlumem a Lípou, sledoval odtud ve společnosti nově jmenovaného náčelníka generalního štábu, generalmajora Baumgartena, postup bitvy, pokud toho déšť, mlha a kouř, zahalující všecko, dopouštěly.

Útok zahájil pruský střed dělostřelbou, již kolem 8. hod. udržovaly batterie 4. divise a záložní batterie 2. sboru od Mžan, jakož i batterie 8. divise s vrchu Rozkoše a od Sovětic, k nimž přidaly se v krátce batterie 3. divise u Zavadilky a 7. divise u Benátek. Jim statečně odpovídaly batterie brigády Brandensteinovy (4. sboru rakouského) od Máslověd, brigády Appia-

novy a Procházkovy (3. sboru rakouského) od Čistovsi a Sádové, a brigády Knebelovy (10. sboru rakouského) od Dohalic. Rakouští dělostřelci mířili s velikou jistotou, a nejednou bylo pruským batteriím měniti postavení, ač tou dobou nalezaly se v přesile.

Kolem 9. hodiny nařídil princ Bedřich Karel 8., pak 4. a 3. divisi pruské, aby udeřily na nepřítele.

8. divise pruská (Hornova), jejíž předvoj zahájil boj u Sádové, překročila Bystřici u Sovětic a brala se předem k lesíku Skalce za Sověticemi, a dále k lesu Holé u Sádové. Brigáda Procházkova, číselně slabá, couvla kolem půl 10. hodiny pod záštitou děl svých za les Holou.

Na to 8. divise prodrala se za palby rakouských děl hustým podrostem lesa Hole a obsadila východní kraj téhož lesa, jakož i Horní Dohalice. Část 8. divise zůstala za lesem; jiná část odeslána byla od Skalky na pomoc 7. divisi, bojující u Benátek.

4. divise pruská (Herwarthova) vyslala předvoj svůj proti Dolním Dohalicům; hlavní voj mířil k Sádové. Předvoj narazil na odpor brigády Knebelovy a Wimpffenovy (10. sboru rakouského), jenž měly obsazeny Dolní Dohalice, Dohaličky a Mokrovousy.

Zatím 3. divise pruská (Werderova) překročila o půl 10. hodině Bystřici pod Zavadilkou, kryjíc se na pravém křídle jízdou. Pruské batterie od Mžan i Sádové zdvojily palbu, kterou vznikl oheň v Dohalicích.

Brigáda Knebelova a Wimpffenova dosud vzdorovala. Když ale od Sádové blížil se hlavní voj 4. divise; 3. divise jala se postupovati na Mokrovousy a Dohaličky; 8. divise pak, pokročivší od lesa Holé, dostala se brigádě Kneblově skoro za záda; hrozilo oběma brigádám zaskočení, i nezbývalo jim kolem 10 hodin, než ustoupiti k 10. sboru na výšiny dlouhodvorské.

4. divise pruská na to obsadila Horní Dohalice a postavila se na jih od silnice hradecko-hořické za 8. divisí, postoupivší ku předu; 3. divise usadila se v Mokrovousech a Dohaličkách.

5. a 6. divise pruská (Tümplingova a Mansteinova) hnuly se mezi tím k Sověticům do reservy.

Velitel 10. sboru, podmaršálek Gablenz, znaje, že pěchota rakouská neodolá pruské jehlovce, hodlal dělostřelbou čeliti nepříteli, i jal se od půl 10. hodiny soustřeďovati na výšinách, sklánějících se od Dlouhodvorů a Lípy k Bystřici, všecka děla svého sboru. Kolem 10. hodiny stálo v ohni 17 batterií; 136 děl hřímalo proti nepříteli, usilujíc zastaviti jeho postup. Dělostřelba byla tak vydatná, že některým batteriím docházelo střelivo už o půl 11. hodině. Gablenz požádal vrchního velitele Benedeka o výpomoc, a týž po jistém váhání odeslal veliteli 10. sboru dalších šest batterií k sesílení i k vystřídání třech batterií, nemajících více střeliva.

Od 11. hodiny dvacet batterií v jedné řadě chrlilo spoustu na nepřítele. Ježto současně zasáhla do boje také děla 3. sboru (arcivévody Arnošta) od Chlumu a Lípy, nalezal se pruský střed v nanejvýš prudkém ohni. Batterie pruské snažily se sice od Skalky, Holé, Dohalic a Dohaliček rakouskou palbu zmírniti, a také pruská pěchota podnikla jednotlivé útoky, zejména od lesa Holé, avšak bez úspěchu. Kolem 11. hodiny nemohl pruský střed postoupiti ani o píď ku předu.

Na levém křídle rakouském začal sice boj taktéž kolem 8. hodiny, avšak nenabyl v prvních hodinách dopoledních zvláštní prudkosti.

Když se Labská armáda blížila k Bystřici, sbořili Sasove most u Nechanic a couvali k Přímu. Předvoj Labské armády, zdržev se stavbou nového mostu, přešel Bystřici u Nechanic po 9. hodině, a zatlačiv jízdou divisi Fritschovu, obrátil se na levo k Lubnu, kde narazil na saskou pěchotu, jež po delším udatném odporu ustoupila k Probluzi.

Na to Labská armáda rozvíjela se potud, že další část předvoje dala se na pravo k Hrádku, a jiná část, sledována jízdnou brigádou Goltzovou, postupovala středem k Jehlicům.

Kolem 11. hodiny vstupovala na bojiště 15. divise pruská (Cansteinova), procházejíc Nechanicemi.

Vážnější byly příhody, které se dály na pravém křídle rakouském a vedly znenáhla k důsledkům, jež rozhodly osud celé bitvy.

7. divise pruská (Franseckého) vyrazila po $^1/_2$8. od Cerekvic a zmocnivši se Benátek, jala se kolem $^1/_2$9. útočiti na les Svíb, obsazený části brigády Brandensteinovy (sboru Festetičova).

Les Svíb, ležící mezi Benátkami a Čistovsí, je asi 2000 kroků dlouhý a kolem 1000 kroků široký. Půda stoupá odevšad a temení asi u prostřed lesa; k severu je svah prudší, k jihu mírnější; na obou stranách jsou četné úžlabiny. Dne 3. července byla východní část Svíbu pokryta nízkým podrostem, mezi nímž bylo srovnáno mnoho sáhů dříví; západní část, počínajíc od stezky benátecko-čistoveské, pokryta byla vysokým lesem, hlavně jehličnatým.

Svíb byl při severním konci svém obsazen toliko jedním praporem brigády Brandensteinovy. Na jihu stály dva prapory brigády Appianovy (3. sboru rakouského), které však, majíce s brigádou svou přiraziti k Chlumu, byly na odchodu.

Při blížícím se útoku odeslal generalmajor Brandenstein na rychlo další dva prapory od Hořeňovsi k Svíbu a sesílil dělostřelbu svou dvěma batteriemi ze zálohy. Nežli však oba prapory dorazily k lesu, udeřil již přední voj 7. divise pruské pod Gordonem v značné síle na jediný prapor brigády Brandensteinovy a tlačil ho k východnímu kraji lesa.

To přimělo generalmajora Appiano, že vrátil k Svíbu oba prapory své brigády, vycházející již z lesa. Avšak ani tato posila nezastavila nepřítele, jenž oba prapory hnal k Čistovsi, opanovav les s větší částí navzdor útoku, učiněnému mezi tím také od východu části brigády Brandensteinovy a Fleischhackerovy. Ano předvoj 7. divise pruské vyrazil i z lesa a obsadil Čistoves.

Prudký boj přivábil kolem 9. hodiny hlavní voj 4. sboru a předvoj 2. sboru (hraběte Thuna) k zápasišti.

4. sbor rakouský seřaďoval se kolem $^1/_2$10. hodiny k útoku na Svíb, když velitel jeho, hrabě Festetič, byl těžce raněn; na jeho místě převzal velení podmaršálek Mollinary.

Bez meškání vyslána brigáda Fleischhackerova proti Čistovsi, a o půl 10. dán také rozkaz brigádě arcivévody Josefa a brigádě Poeckhově, rozvinující se od Másloměd k Hořeňovsi, aby postoupily na západ k Svíbu.

Kolem 10. hodiny zahájen rakouský útok vydatnou palbou z děl, před kterou Prusové trochu ustoupili do vnitř lesa. Po 10. hodině brigáda Fleischhackerova udeřila na Čistoves a zahnala pruská oddělení do lesa, aniž by však sama mohla vtrhnouti za nimi. Brigáda Poeckhova pronikla sice na jihovýchodním konci Svíbu do lesa, a drala se osobním vedením plukovníka Poeckha statečně ku předu, byla však po neobyčejně krvavém boji, v němž padli skoro všickni štábní důstojníci — i velitel Poeckh sám —, zálohou 7. divise pruské z lesa vytlačena. Byla tedy kolem 11. hodiny větší část Svíbu zase v rukou pruských.

Neúspěch 4. sboru rakouského, jehož tři brigády (Brandensteinova, Fleischhackerova a Poeckhova) nestačily k zatlačeni 7. divise pruské, pohnuly velitele 2. sboru rakouského, podmaršálka hr. Thuna, že odeslal od svého sboru k Svíbu brigádu Württembergovu a Saffranovu.

Tím ale změnilo se stěžejně postavení 2. sboru rakouského. Měl-li dle rozkazu bitevního státi čelem k severu mezi Nedělišti a Labem; a zaujal-li hned při počátku bitvy s ohledem na 4. sbor rakouský postavení mezi Hořeňovsí a Sendražicemi, ještě však čelem na sever: obrátil se nyní čelem k západu, nechávaje mezi Hořeňovsí a Sendražicemi krajinu skoro neobsazenu. U Sendražic zůstala toliko jediná brigáda (Henriquezova); nečetná děla stála nad Trotinkou. Cesta od severu do zad armády rakouské byla otevřena!

Batterie obou brigád (Württembergovy a Saffranovy) zasypávaly Svíb deštěm střel, mezitím co se brigády šikovaly k útoku. — 7. divise pruská, držící les, vzhledem k útoku rakou-

skému potáhla k sobě veškeré zálohy a vyžádala spolu pomoc 8. divise pruské, jež přibyla od Čistovsi.

Tou dobou vstupoval, ač dosud nepozorován, nový činitel na bojiště: Druhá armáda pruská blížila se k Jeřičkám a k Habřině.

Byla tedy situace kolem 11. hodiny následující (viz mapku):

Levému křídlu rakousko-saské armády čelil předvoj Labské armády pruské pod Schoelerem mezi Lubnem a Hrádkem; hlavní voj a sice předem 15. divise (Cansteinova) a za ní 14. divise (Münsterova) rozvinovaly se od Nechanic.

Proti nim stáli na levém křídle rakouskem Sasové u Přímu a Probluzi; 8. sbor rakouský (Webrův) mezi Probluzí a Stěžírkami, ač toliko s brigádou Rothovou a Schulzovou. Mezi sborem saským a brigadou Rothovou východně od Horního Přímu stála 1. divise lehké jízdy (Edelsheimova).

V středu stála 3. divise pruská (Werderova) v Mokrovousích a Dohaličkách; 4. divise (Herwarthova) kolem lesa Holé u Sádové. Z 8. divise pruské (Hornovy) byla část v lese Holé, jiná část při silnici hořicko-hradecké před 4. divisí, další části před Sověticemi a Čistovsí; 5. divise pruská (Tümplingova) a 6. divise pruská (Mansteinova) meškaly mezi Horními Černutkami a Sověticemi. Záloha dělová čekala pobliž Dubu.

Z jízdy u Suché 1. divise (Alvenslebenova) táhla k Labské armádě, kdežto 2. divise (Hannova) za nedlouho volána byla k Sádové.

Na straně rakouské čelil pruskému středu 10. sbor (Gablenzův), z něhož brigáda Wimpffenova a Mondelova stály na výšinách západně od Dlouhodvorů. Za nimi čekala 3. divise záložní jízdy (Coudenhovenova), kryjíc brigádu Knebelovu.

Z 3. sboru rakouského (arcivévody Arnošta) stály brigáda Kirchsbergova a Procházkova u Lípy, brigáda Benedekova mezi Lípou a Chlumem, brigáda Appianova na Chlumu. Od Dlouhodvorů až k Lípě bylo v ohni 20 batterií, částečně brigádních, částečně záložních.

Na levém křídle pruském stála 7. divise (Franseckého) s částí 8. divise (Hornovy) ve Svíbu a kolem Svíbu.

Ji zaměstnával na jihu 4. sbor rakouský (dříve Festetičův, nyní Mollinarův) s brigádou Fleischhackerovou v Čistovsi a Poeckhovou jihovýchodně od Svíbu; za ní stála brigáda arcivévody Josefa, od níž k severu táhly se batterie brigády. Brigáda Brandensteinova stála východněji.

Od východu blížil se také 2. sbor rakouský (Thunův), z něhož brigáda Württembergova postupovala severněji, brigáda Saffranova jižněji proti Svíbu. Brigáda Thomova dosud byla u Hořeňovsi, kde také stála děla brigády. Prostora mezi batteriemi brigády u Hořeňovsi až k Sendražicům byla neobsazena; teprvé východně za Sendražicemi stála brigáda Henriquezova. Nad Trotinkou bylo nemnoho děl.

Zálohu tvořil 6. sbor rakouský (Rammingův), stojící se všemi svými brigádami jižně od silnice hradecko-hořické mezi Všestary a Rozběřicemi, a 1. sbor rakouský (dříve Gallasův, nyní Gondrecourtův), nalézající se se všemi svými brigádami na levo od 1. sboru za Střeseticemi. — 2. divise lehké jízdy (Thurn-Taxisova) stála u Nedělišť, 1. divise záložní jízdy (prince Holštýnského) u Rozběřic, 2. divise záložní jízdy (Zaitskova) u Břízy. Část zálohy dělové byla u Světí, zbytek na Chlumu a u Dlouhodvorů. Mezi Světi a Břízou meškala také brigáda Wöberova 8. sboru, zdrževší se u Hořeňovsi a ubírající se nyní k svému sboru.

Od severu blížila se Druhá armáda pruská pod korunním princem Bedřichem Vilémem. Prudká střelba u Hradce Králové urychlovala její pochod, ztížený rozbahněnou půdou. Kolem 11. hodiny procházel předvoj pruské gardy Jeřičkami; hlavní voj byl u Chotěborek.

Touž dobou 6. sbor pruský (Mutiův) blížil se k Račicům. Rakouské hlídky nikde nepotkali, jakkoliv ještě v předvečer bitvy vrchní velitel rakouské Severní armády zvláště odporučil pilné konání obhlídek . . .

Polní zbrojmistr Benedek zvěděl již kolem 9. hodiny, že

4. sbor (Festetičův) a 2. sbor (Thunův) nezaujaly postavení od Chlumu k Labi, jak přikazoval rozkaz bitevní. Avšak jakkoli se rozhorlil, přikázal teprve k 10. hodině 4. sboru (jemuž velel již rytíř Mollinary), aby se vrátil na místo vykázané mezi Chlum a Nedělíště. Když pak tento rozkaz následkem bojů u Svíbu ani o 11. hodině nebyl vykonán, váhal Benedek chvíli, nemá-li 6. sboru rakouskému (Rammingově), čekajícímu u Všestar, vykázati postavení mezi Chlumem a Labem, určené dříve 4. a 2. sboru. Již byl dán i prostřednictvím generála Baumgartena příslušný rozkaz. Avšak jedva že 6. sbor se dal na pochod, odvolal Benedek osobně tento rozkaz a přikázal 6. sboru setrvati u Všestar.

Boj středu podržel zatím ráz převážně dělostřelecký, jejž měl od 9. hodiny ranní. Děla rakouská, mající výhodnější postavení, činila nepříteli nemalých škod. Jedné chvíle i děla 4. divise pruské couvala za Bystřici, nemohouc ničeho poříditi proti výtečné střelbě rakouské.

I viděl princ Bedřich Karel, že je třeba napnouti všecky síly, nemá-li dobytá půda býti zase ztracena. Dělostřelectvo sesíleno batteriemi 5. a 6. divise pruské, jakož i batteriemi zálohy; postavení částečně změněna. I pálilo kolem 12. hodiny jižně od lesa Holé 84, severně od téhož lesa 48, tudíž celkem 132 děl pruských proti 160 dělům rakouského středu.

Však ani toto sesílení nestačilo, i kázal princ Bedřich Karel k 12. hodině zbytku dělostřelecké zálohy vyjeti pro všecky případy na vrch Rozkoše, a spolu nařídil 5. a 6. divisi pruské, tvořící zálohu, aby postoupily ku předu.

5. a 6. divise pruská (Tümplingova a Mansteinova) odložila přílby a tlumoky, a za hlasitého provolávání slávy králi, jenž stál nedaleko Sádové, překročila Bystřici, a sice 5. divise u Dohalic, 6. divise u Sádové; 5. divise pruská rozvinula se na pravo, 6. divise sešikovala se za lesem Holou. Zároveň soustředěna část 8. a 4. divise pruské v lese.

Byla tedy První armáda pruská úplně připravena k útoku. Avšak nebylo lze podniknouti útok, pokud Druhá armáda pruská nezasáhne v boj.

Marné byly opětné pokusy silných oddělení pruských o postavení rakouské u Lipy — byly všecky krvavě odraženy. Než také útok, jejž kolem 2. hodiny podnikla brigáda Kirchsbergova (3. sboru rakouského), podporována brigádou Procházkovou (téhož sboru), na les Holou, minul se výsledkem.

Pracovala tedy opět děla, ač za rostoucí úzkosti na straně pruské, kde marně vyhlíželi, blíží-li se armáda korunního prince. Pomýšlelo se již na ústup, a činěny tím směrem disposice. V tom, o 2. hodině polední, přinesl generál Voigts-Rhetz, vyslaný na výzvědy, radostnou zprávu, že armáda korunního prince je nedaleko.

Na rakouské straně pokládali tou dobou vítězství za jisté. Vždyť dělostřelci čelili nepříteli s výsledkem; jízda byla ještě netknuta; dva armádní sbory a silná záloha děl čekaly na zavolání: mluvilo se již o prolomení pruského středu, a pluky postupující jásaly Benedekovi vstříc jako vítězi...

Také boj u Svíbu obrátil se tím časem na prospěch rakouských zbraní. Bylyť brigáda Württembergova a Saffranova (2. sboru rakouského) udeřily kolem půl 12. od východu na Svíb a zatlačovaly 7. divisi pruskou (Franseckého) v zápase neobyčejně krvavém do vnitř lesa. Poblíž vrcholu Svíbu zastavil se boj, i vyžádal brigádník vévoda Württemberský na rychlo posilu u sborového velitele hraběte Thuna. Týž odeslal k Svíbu ještě část brigády Thomovy, stojící u Hořeňovsi, a spojenému úsilí všech třech brigád podařilo se skutečně, vypuditi Prusy z lesa směrem k Bystřici a na Benátky. Krátce po polední byl Svíb dobyt; brzo ukázalo se, za jakou cenu...

Druhá armáda pruská dorazila kolem půl 12. hodiny v různých proudech svých do čáry Vřeštov-Jeřičky-Chotěborky-Velichovky. Od Chotěborek poznal korunní princ vzdor mlze a kouři, zahalujících bojiště, že bitva zuří na celém čele První armády; současně pak přibyla naléhavá prosba 7. divise pruské za pomoc. I přikázal korunní princ všem sborům, aby pádily co nejrychleji ku předu, dav jim za společné vodítko obě lípy, stojící na výšině u Hořeňovsi.

Také veliteli Labské armády, Herwarthovi z Bittenfeldů, byla zjevna těžká situace, v níž se nalezá První armáda. Aby vybavil armádu tuto ze zhoubné dělostřelby 10. sboru rakouského (Gablenzova), mínil dostati se tomuto sboru v bok směrem od Probluzi.

Za tím účelem vyslal o půl 12. hodině jízdeckou brigádu Goltzovu a 15. divisi pruskou (Cansteinovu) proti Hornímu Přímu, obsazenému Sasy, a kázal předvoji pod Schoelerem a 14. divisi (Münsterové) postoupiti přes výšinou popovickou na Probluz.

Avšak korunní princ Saský, vida nevelikou sílu nepřítele, nevyčkal příchodu Prusů, nýbrž kolem 12. hodiny vyrazil sám útočně k Hrádku, požádav 8. sbor rakouský (Weberův) za obsazení Horního a Dolního Přímu ku krytí saského levého křídla.

Tělesná brigáda saská udeřila na pruský předvoj a zatlačila ho k Lubnu, avšak nejsouc dostatečně podporována 8. sborem rakouským, couvla při hrozícím zaskočení levého křídla zase k Dolnímu Přímu.

Kolem půl 2. však obnoven útok za podpory 2. brigády saské, postupující na levo od tělesné brigády na bažantnici u Hrádku; současně dala se brigáda Schulzova lesem od Horního Přímu k Novému Přímu, kryjíc levé křídlo saské. Sasové postupovali statečně, když najednou v brigádě Schulzově, napadené Prusy v levém boku, vznikl zmatek, zvýšený klesnutím brigádního velitele, generalmajora Schulze. Brigáda Schulzova jala se utíkati, a byla by málem strhla sebou levé křídlo saské, nyní ohrožené v boku. Tu ovšem nezbylo Sasům leč znova couvati. Ústup dál se v dokonalém pořádku nejprv k Dolnímu Přímu, a odtud k Probluzi.

Na to 15. divise pruská (Cansteinova) zmocnila se Horního Přímu. Sasové snažili se sice vypuditi ji dělostřelbou, při čemž několik stavení se vzňalo; avšak již také postupovala 14. divise pruská (Münsterova), seřadivši se u Lubna, k útoku na Probluz, a sice směrem čelným i bočným, od Popovic a od Jehlic.

Protože pak i 15. divise pruská chystala se k postupu na Probluz, byl saský sbor v nebezpečí obklíčení, a to tím větším, ježto na pomoc 8. sboru rakouského (Webrova) nebylo lze spoléhati.

Za těch okolností nezbýval leč další ústup, jenž zahájen kolem 1/2 3. hodiny k Bříze a k Rosnicům, ač za statečného bránění vesnice do poslední hodiny. Ještě po opuštění Probluzi učiněn pokus za přispění brigády Piretovy (1. sboru rakouského) o znovudobytí vesnice, avšak útok, zpočátku vítězný, skončil nezdarem.*) Ztrátou Probluzi otevřena Labské armádě cesta do levého boku rakouského postavení.

Mezi tím vrchní velitel rakouské Severní armády, rytíř Benedek, obdržev v půl 12. telegram z Josefova, oznamující, že silná oddělení nepřátelská, vedle vší pravděpodobnosti 5. sbor pruský, postupuje proti pravému boku rakouské armády, obnovil důtklivý rokaz 2. a 4. armádnímu sboru, aby ihned odebraly se do postavení původně jim vykázaných mezi Chlumem, Nedělištěmi a Sendražicemi, seřadice se tak, aby pravé křídlo armády opíralo se o Labe, oba sbory pak aby stály čelem proti Druhé armádě, blížící se od severu a od východu. Spolu přikázáno 2. divisi lehké jízdy (Thurn-Taxisově), aby postoupila k Sendražicům a kryla ústup obou sborů.

Rozkaz tento přibyl k 4. sboru rakouskému (Mollinarově) ve tři čtvrtě na 12, k 2. sboru (Thunově) několik minut po polední. Druhý sbor nastoupil zpětný pochod ve čtvrt na jednu. Velitel 4. sboru však, podmaršálek Mollinary, dosud přesvědčen jsa o výhodách, jaké další útoky na levé křídlo První armády pruské přinesou, nevykonal rozkaz hned, nýbrž spěchal dříve k armádnímu veliteli, aby vymohl odvolání. Benedek opakoval nařízení s důrazem, připomenuv, že nepřítel již se blíží v značné síle od severovýchodu. Na to konečně dal se 4. sbor mezi půl 2.

*) Útoku účastnil se za těžké ztráty i královéhradecký pluk číslo 18. Zejména padli: nadporučíci Ant. Rubinger, Edm. Hlubek, Ad. Köhler-Aisleitner, poručíci Jiří Kučera, Fr. Gall, Mel. Glockner a 81 mužů.

a 2. hodinou na pochod do vykázaného postavení. Bylo však již pozdě.

Neboť již zasáhla z Druhé armády pruské 1. divise gardová pod Hillerem do boje. Hned od $^1/_2$ 12. pálila její děla od Vrchovnice na rakouská postavení u Hořeňovsi. Nedlouho na to jala se také páliti děla 6. sboru pruského (Mutiova) od Račic k Hořeňovsi.

Na obou místech šikovala se spolu pruská pěchota k útoku. O 1. hodině dostala se Hořeňoves, hájená rakouským vojskem, do rukou pruské gardy, a dělům rakouským, stojícím na výšině za Hořeňovsí, nezbylo leč couvati k Nedělištům. Současně postupovala 11. divise (Zastrowova) 6. sboru pruského od Račic, a 12. divise (Prondzynského) téhož sboru k Sendražicům, tlačíc před sebou brigadu Henriquezovu (2. sboru rakouského), jakož i 2. divisi lehké jízdy (Thurn-Taxisovu) k Labi.

Tísněn Druhou armádou pruskou, nedostal se 2. sbor (Thunův) již do postavení mezi Neděliště a Labe. Narážeje cestou na harcovníky pruské gardy, blížící se od Vrchovnice, soustředil se s obtíží kolem 2. hodiny u Nedělišť, maje brigádu Thomovu mezi Nedělištěmi a Sendražicemi, brigádu Saffranovu a Württembergovu za Nedělištěmi; brigáda Henriquezova, na níž nepřítel byl udeřil, byla částečně již za Labem. Na vážný odpor 2. sbor nestačil více, maje zejména děla na mnoze bez střeliva.

Podobně vedlo se 4. sboru (Mollinarově), určenému mezi Chlum a Neděliště. Rytíř Mollinary, zanechav brigádu Fleischhackerovou u Čistovsi — k zajištění prý budoucí offensivy — couvl částečně k Máslovědům, částečně k Chlumu a k Nedělištům. Než i zde nedošlo již k utvoření souvislé obranné čáry, a zvláště přístup k Chlumu od východu zůstal neobsazen, ač vesnici samu hájila tou dobou brigáda Appianova (3. sboru rakouského.

Kolem 2. hodiny zaujala 1. a 2. divise rakouské dělove zálohy postavení nad úvozem, vedoucím od Chlumu k Nedělištům, a krátce po 2. hodině odvolal generalmajor Appiano

brigádní batterii a největší část své brigády, trpící značně dělostřelbou nepřátelskou, z Chlumu, a postavil je u cesty, jdoucí z Chlumu k Rozběřicům. Na Chlumu zbyl jedině 2. prapor pluku sasko-meiningenského, stojící čelem k západu. Na západ byla vesnice také nuzně zatarasena, od východu ale zcela otevřena.

Pruská garda pošinula kolem 2. hodiny děla svá do čáry Máslovědy-Neděliště, a přistoupila k útoku. Útočníci plížili se za husté mlhy vysokým obilím, kryjíce se co nejpečlivěji úvozy a oupady, směrem na kostelní věž v Chlumu. Proto byl útok s rakouské strany teprvé pozorován, když pruská oddělení stála již před samým levým křídlem rakouské dělové zálohy, jenž sotva měla času ustoupiti za úvoz.

Marný byl odpor brigády arcivévody Josefa, stojící mezi Chlumem a Nedělištěmi. Napadena v čele pruskou gardou a ohrožena v pravém boku 11. divisí pruskou (Zastrowovou), hrnoucí se od Nedělišť, couvla po krátkém boji k Světí.

Ihned pruská oddělení hnala se východně a jižně od Chlumu ku předu, a po $2^1/_4$ hodině vrazil 1. prapor 1. pluku gardy se setninou myslivců od východu a hned na to střelecký prapor téhož pluku od jihu do vesnice Chlumu. 2. prapor sasko-meiningenského pluku částečně pobit, částečně zajat, a spolu odražen útok jiného praporu téhož pluku a jízdné batterie 3. sboru, usilující o vypuzení Prusů.

Ve 2 hodiny 55 minut zvěděl vrchní velitel Severní armády, polní zbrojmistr Benedek, meškající u Lípy, neuvěřitelnou zprávu, že Prusové jsou v zádech armády. Zajel hned s družinou svou k Chlumu, aby se osobně přesvědčil o pravdivosti zdrcujícího návěští. Dešť kulí, sršící ze zahrad chlumských, potvrdil neklamným způsobem, že skutečně klíč posice rakouské je v rukou nepřítele.

V té chvíli nepozbyl Benedek chladnokrevnosti. Kázal části brigády Benedekovy (3. sboru rakouského), stojící nejblíže, postoupiti proti Chlumu. Avšak Prusové odrazili útok, neméně jako útok brigády Brandensteinovy (4. sboru) a Ap-

pianovy (3. sboru), a drali se již k Rozběřicům. Nezastavila je ani 1. záložní divise jízdy (prince Holštýnského), stojící jižně od Chlumu, ani 1. divise dělové zálohy, sešikovavši se znova východně od Rozběřic.

Přesvědčiv se, že Prusové nemohou býti vypuzeni z Chlumu prvním nárazem, přikázal Benedek 6. sboru rakouskému (Rammingově), čekajícímu v záloze u Všestar, aby podnikl útok na Chlum. Než jakkoli statečně brigáda Rosenzweigova zmocnila se Rozběřic, ba pronikla i na hořící Chlum, nemohl přece 6. sbor Chlum udržeti, i když brigády Jonakova, Hertwekova a Waldstättenova útok opakovaly. Byliť Prusové mezitím výšinu chlumskou obsadili 8 batteriemi děl, garda pruská vytrvala v ohni, — při čemž padl i velitel 1. gardové divise, generál Hiller —, a již k sesílení gardy vstupoval také 1. sbor pruský (Boninův), přicházející od Želkovic, do boje.

Po marném namáhání 6. sboru rakouského, jenž ustoupil k Rosnicům, pokusil se ještě 1. sbor rakouský (Gondrecourtův) o výšinu chlumskou. Brigáda Poschacherova postupovala na Rozběřice, brigáda Ringelsheimova a Leiningenova, k níž se dobrovolně přidala brigáda Knebelova (sboru Gablenzova), útočily na Chlum. Než i tento útěk rozrazil se na přesile pruské; za 20 minut ztratil 1. sbor 279 důstojníků — mezi nimiž i brigádníka Poschachera —, 10.000 mužů a 23 děl, tedy více nežli polovici svého mužstva; ouvoz, sklánějící se od Chlumu k Rozběřicům, místy zarovnán byl mrtvolami!

Mezitím byl se předvoj pruské gardy zmocnil také lesíka u Lípy, odkud brigády Kirchsbergova a Procházkova (3. sboru rakouského) couvly k Rosnicům. Brigada Fleischhackerova (4. sboru rakouského), zůstavená u Čistovsi, s velikou nouzí dostala se k Světí. Zde však již od východu postupoval 6. sbor pruský (Mutiův) od Nedělišt, hroze rakouské armádě zatarasiti cestu k Labi.

Osudná změna na pravém křídle rakouském pozorována byla v pruském středu po 3. hodině odpolední. Jednak obracela se rakouská děla k severu, jednak ochabovala palba za-

čínajícím ústupem armády rakouské. I statečný 10. sbor rakouský (Gablenzův), jsa ohrožen na pravo couváním 3. sboru rakouského (arcivévody Arnošta) a na levo blížením se Labské armády od Probluzi, byl nucen jíti zpět. Odeslav 3. divisi záložní jízdy (Coudenhovenovu) ku krytí levého křídla k Střešeticům, ustoupil podmaršálek Gablenz s 10. sborem v dobrém pořádku k Rosnicům, kryt jsa na pravém křídle 4. záložní divisí dělovou, jež, vystřídavši 3. záložní divisi, s hrdinskou obětavostí vytrvala v nebezpečí. 3. divise záložní jízdy couvla později k Rosnicům, poblíž 1. divise záložní jízdy (prince Holštýnského), uchýlivší se k Všestarům.

O 3. hodině sdělil generál Moltke veliteli Labské armády. Herwarthovi z Bittenfeldů, že zasáhnutím Druhé armády zamezen je Severní armádě rakouské ústup k Josefovu, a přikázal spolu, aby Labská armáda udeřila s důrazem na levé křídlo rakouské. Brzo na to, ve 3 hodiny 30 minut, nařídil pruský král postupování na celé čáře. 3. divise (Werderova) a 5. divise (Tümplingova) s jízdnou brigádou Goltzovou daly se od Dohaliček k Probluzi; 4. 6. a 8. divise (Herwarthova, Mansteinova a Hornova) táhly k Dlouhodvorům a k Střešeticům; 7. divise (Franseckého), přispěvší vytrvalostí svou nejvíce k výsledku bitvy, vykročila k Lípě a k Chlumu. Druhá armáda postupovala na Světí a Rosnice, Labská armáda na Dlouhodvory a Břízu.

K pronásledování nepřítele ustanovena 2. jízdná divise První armády (Hannova), jíž postavil se jednu chvíli v čelo princ Bedřich Karel sám, dále 1. jízdná divise První armády (Alvenslebenova) a konečně 5. sbor (Steinmetzův) Druhé armády s jízdnou divisí Hartmannovou.

Severní armáda rakouská byla ke 4. hodině v plném ústupu. Saský sbor šikoval se mezi Rosnicemi a Břízou k přechodu přes Labe; 8. sbor rakouský (Webrův) prchal mezi Charbuzicemi a Klácovem. Jižně od silnice hořicko-hradecké couval 3. sbor (arcivévody Arnošta) od Rosnic, severně od téže silnice 4. sbor (Mollinarův) od Světí. Za 3. sborem ustupoval

6. sbor (Rammingův) od Všestar, a za tímto 1. sbor (Gondrecourtův) od Rozběřic a Dlouhodvorů. 2. sbor (Thunův) blížil se Předměřicům, spolu s 2. divisí lehké jízdy (Thurn-Taxisovou); 10. sbor (Gablenzův) stál u Rosnic, 3. divise záložní jízdy (Coudenhovenova) meškala u Střešetic. 1. divise lehké jízdy (Edelsheimova) byla u Stěžer, 1. divise záložní jízdy (prince Holštýnského) u Všestar, 2. divise záložní jízdy (Zaitskova) mezi Břízou a Klácovem.

Boj přestal až na menší potýčky. Brigada Poschacherova bránila se marně v Rozběřicích; mezi Všestary a Světí, dále na jihu od Rosnic, později pak mezi Břízou, Kobylími Doly a Předměřicemi stála rakouská děla v ohni, zdržující vedle možnosti nepřítele. Toliko mezi Dlouhodvory a Střešeticemi došlo kolem 5. hodiny ještě k větší srážce, v níž rakouská jízda skvěle se osvědčila. Když totiž 2. pruská divise jízdná (Hannova) jala se dotírati na couvající sbory rakouské, obrátila se část 1. divise záložní jízdy (prince Holštýnského) a za ní 3. divise záložní jízdy (Coudenhovenova) proti útočníkům, a rozrazily nejen 2. jízdnou divisi pruskou, ale zdržely spolu i 1. jízdnou divisi pruskou (Alvenslebenovu), přijíždějící mezitím od Popovic, tak, že oběma divisím bylo ustati od pronásledování.

Následkem toho byl ústup rakouské armády už nerušený, a to tím více, ježto kolem 6. hodiny sbory První a Druhé armády pruské na těsné prostoře tak se skřížily a promísily, že spořádaný postup další stal se nemožným. Okolnost tato, jakož i ohled na unavení mužstva, přiměly vrchní velitelství pruské, že v 6 hodin 30 minut zastavilo boj, ponechavši toliko Labské armádě stíhání nepřítele směrem na Pardubice.

Při zastavení boje stály armády pruské v čáře Charbuzice-Bříza-Světí.

Poražená armáda blížila se zatím k Labi, směrem na Hradec Králové. Její stav byl celkem ještě spořádaný, taktické svazky dosud se udržovaly. Teprve před Labem nastalo obecné rozpoutání.

Bylať krajina kolem Hradce Králové na hodinu cesty za-

topena, a jen neširoké silnice a hráze zůstaly nad vodou. Tyto zatarasily se převelmi brzo, a ohromnému proudu prchajících nezbylo leč vrhati se do vody (při čemž přemnozí nalezli smrť) aneb na rychlo se uhýbati.

I nastal hrozný nepořádek, divý zmatek; děla i povozy vázly v bahně, druhy zbraně se smíchaly, a v krátce valily se trosky rakouské Severní armády jako beztvárná hmota k Holicům, Opatovicům a Pardubicům ...

VI.

Situace po bitvě.

Pruské armády tábořily na bojišti, a sice z Labské armády předvoj pod Schoelerem a 15. divise pod Cansteinem u Horního Přímu, 14. divise pod Münsterem u Probluzi, 16. divise pod Etzelem u Stěžírek.

Velitel Herwarth z Bittenfeldů prodléval v Probluzi.

Z První (České) armády tábořila 3. divise pod Werderem a jízdná brigáda Goltzova u Boru a u Probluzi; 4. divise pod Herwarthem z Bittenfeldů (ml.) v lese sádovském; 5. divise pod Tümplingem u Všestar, 6. divise pod Mansteinem u Rozkoše, 7. divise pod Franseckým a 8. divise pod Hornem u Lípy, Dlouhodvorů a Střešetic. Záloha dělová stála u Klenic; jízdná divise Hannova u Rosnic, a jízdná divise Alvenslebenova u Nechanic.

Hlavní stan prince Bedřicha Karla byl v Hořicích.

Z Druhé (Slezské) armády tábořil 1. sbor pod Boninem západně od Rosnic, 5. sbor pod Steinmetzem jižně od Rosnic; 6. sbor pod Mutiem u Břízy a Světí, gardový sbor pod princem Württemberským mezi Všestary a Dlouhodvory. Jízdná divise Hartmannova byla kolem Rozběřic.

Korunní princ Bedřich Vilém meškal v Hořeňovsi.

Přední stráže táhly se od Těchlovic přes Stěžery k Svobodným Dvorům a k Plotištům.

Pruský král Vilém, přehlednuv k večeru rozličné části bojiště, vrátil se s komonstvem svým kolem 10. hodiny do Hořic, kde nocoval. Odtud psal 4. července královně Augustě dopis, líčící bitvu. Uvádíme z dopisu toho nejvýznačnější místo: „Pomyslíš si, v jakém rozčilení jsem byl, a sice rozčilení druhu nejrozmanitějšího, radostného i žalostného. Konečně potkal jsem“ (na projížďce bojištěm) „v pozdní 8. hodině Bedřicha a jeho štáb. Jaká to chvíle po všem, co jsme prožili, u večer takového dne! Odevzdal jsem mu sám řád „pour le mérite“; slzy vyhrkly z jeho očí . . .“

Rakousko-saská armáda, rozptýlivši se před Hradcem Králové, sbírala se zase za Labem, ale ne všecky armádní sbory shledaly různé části své již 3. července. U některých oddělení trvalo hledání se do 4., ba až do 7. července.

Celkem nalézala se rakouská oddělení v noci z 3. července:

2. sbor pod Thunem kolem Třebechovic, při čemž 6. pluk hulánů konal obhlídky směrem k Pouchovu;

4. sbor pod Mollinarym u Svinárek;

3., 6. a 10. sbor — arcivévody Arnošta, Rammingův a Gablenzův — kolem Holic; 1. a 2. divise záložní jízdy — prince Holštýnského a Zaitskova — u Pardubic; 3. divise pod Coudenhovenem u Nového Hradce, Holic a Pardubic; 1. divise lehké jízdy pod Edelsheimem u Pardubic; 2. divise lehké jízdy pod Thurn-Taxisem u Svinárek.

Prchající 1. sbor (Gondrecourtův) spořádal se teprvé 4. července u Vysokého Mýta, 8. sbor (Weberův) téhož dne u Chrasti.

Saský sbor, překročiv Labe na třech místech, sešel se teprvé 7. července u Svitavy.

Při nesouvislosti jednotlivých oddělení rakouské Severní armády nebylo ovšem lze v té chvili pomýšleti na boj, a nezbýval než další ústup na jih.

Neštastný velitel Severní armády, polní zbrojmistr Benedek, vida vše ztraceno, marně hledal smrt na bojišti. Při všeobecném útěku dostal se s družinou svou přes Plotiště,

Věkoše a Nový Hradec kolem 9. hodiny k Holicům, odkud po krátkém pobytu dal se k Vysokému Mýtu. Z Vysokého Mýta odeslal 4. července o 3. hodině ranní císaři následující telegrafickou zprávu:

„Po několikahodinném skvělém boji celé armády u Hradce Králové podařilo se nepříteli, podporovanému nepříznivým počasím, obejíti armádu z boku i ze zadu, i nezbylo přese vše úsilí než dáti se na ústup."

Telegram tento byl osudným hřebem do vojenské slávy muže, jenž vyznamenav se před tím u nejedné příležitosti, stal se nyní terčem nejtěžších výčitek, ba obecného posměchu.

Spravedlnosť velí konstatovati, že ne všecky výčitky byly zasloužené. Nebyl-li Benedek vynikajícím vojevůdcem, byl přece statečným vojákem, dobře povědomým nedostatků svých, a proto hned předem velmi nerad přijímal velitelství Severní armády, s nějž se necítil. Záhy postřehl rozhodnou převahu celé pruské organisace, za níž rakouská armáda byla daleko pozadu. Také nenalezal vždycky u svých podřízených toho porozumění, jehož se nadíti mohl. Ba i pověstný „tajný plán" nepocházel od něho, nýbrž byl dílem náčelníka operační kanceláře, generalmajora Krismaniče, sesazeného s úřadu císařským telegramem v předvečer rozhodné bitvy...

Pruské armády ztratily v bitvě u Hradce Králové 360 důstojníků (mezi nimiž bylo 100 mrtvých a 260 raněných), k 8800 mužům (z nichž přes 1800 mrtvých, k 6700 raněných a k 300 pohřešovaných) a přes 900 koní.

Více než polovice této ztráty připadá na První armádu, jejíž vytrvalá obrana stála více obětí nežli útok druhých dvou armád dohromady.

Rakouská Severní armáda ztratila 1313 důstojníků (z nichž 330 mrtvých, 738 raněných a 43 pohřešovaných, které však skoro věsměs dlužno čítati k mrtvým), k 41.500 mužům (mezi nimiž na 5300 mrtvých, přes 16.100 raněných a k 7400 pohřešovaných, z nichž asi nemnoho bylo živých) a přes 6000 koní.

V ztrátě rakouské zahrnuto je 509 důstojníků (z nichž 307 raněných) a k 21.700 mužům (z nichž skoro 9000 raněných), kteří se dostali do zajetí. Také ztratila rakouská armáda 187 děl, přes 640 povozů a k 20 pontonům.

Sasové ztratili 55 důstojníků (z nichž 15 mrtvých a 40 raněných) a k 1450 mužům (mezi nimiž 120 mrtvých, 900 raněných a k 430 pohřešovaných).

Celkem tedy ztratila rakousko-saská armáda 1368 důstojníků (mezi nimiž 345 mrtvých, 778 raněných a 43 pohřešovaných) a skoro 43.000 mužů (z nichž k 5400 mrtvých, přes 17.000 raněných a k 7800 pohřešovaných).

Porovná-li se ztráta rakousko-saská na mrtvých, raněných a pohřešovaných se ztrátou pruskou, vychází nade vší pochybnosť na jevo, že hrdinné obětavosti na straně rakousko-saské nescházelo.

VII.

Líčení bitvy očitého svědka v pruském táboře.

Dopisovatel londýnského časopisu „Times“ v pruském hlavním stanu líčí bitvu v listu, psaném z Hořic 3. července o 11. hodině v noci, následovně:

„V pondělí dne 2. července zastavil se princ Bedřich Karel s První armádou v Kamenici, aby jednak poskytl korunnímu princovi času doraziti k Miletínu, městu, ležícímu asi 4 hodiny východně od Kamenice, jakož aby si zjednal zpráv o pohybech Rakušanů.

Téhož dne odpoledne vyslal dva důstojníky, aby obhlédli krajinu směrem za Hořicemi. Oba setkali se s Rakušany, a oběma bylo potýkati se a zostra ujížděti, jestliže chtěli přinésti zprávy domů. Major Ungar, provázený několika dragouny, narazil ještě před říčkou Bystřicí na silné oddělení rakouských jezdců a myslivců. Ihned četa jezdců pustila se za ním, aby ho chytila, i bylo Ungaru a dragounům jeho ujížděti o život. Rakušané je pronásledovali, a ti, kteří měli lepší koně, skutečně je dohonili. Bylo jich však příliš málo, než aby byli mohli zadržet prchající, a po malé šarvátce, ve které Ungar dostal kopím ránu do boku, jež však roztrhla pouze jeho šatstvo, neubliživši mu dále, dostala se obhlídka šťastně za řetěz pruských předních stráží. Také druhý důstojník, jenž obhlížel více na

pravo, nalezl Rakušany v značné síle, i musel se vrátit co nejrychleji.

Na základě výpovědí obou důstojníků, jakož i jiných sdělení, odhodlal se princ Bedřich Karel k útoku, a nařídil včera večer, aby celá armáda neprodleně postoupila přes Hořice. Také vyslal adjutanta Normanna ke korunnímu princovi s listem toho znění, aby vytrhl s jitrem přes Miletín a padl rakouské armádě do pravého boku, mezi tím co on sám bude útočiti čelem. Byla obava, že rakouské jízdné hlídky, rojící se krajinou, posla zadrží a psaní mu odejmou; avšak poručík Normann se jim vyhnul, a doraziv šťastně o 1 hodině ráno do hlavního tábora korunního prince, vrátil se o 4. hodině k princovi Bedřichu Karlovi, přinášeje slib, že korunní princ v čas zasáhne do boje. Kdyby tento adjutant byl býval zadržán nebo zabit, bylo by to mělo následků nemalých pro celé polní tažení, neboť na řádném obstarání onoho dopisu závisel z největší části výsledek dnešní bitvy.

Dávno před půlnocí dala se jednotlivá oddělení na pochod, a štáb opustil Kamenici o 1½. hodině ranní. Měsíc svítil, avšak halil se chvílemi do mraků; zhasínající ohně, u nichž vojsko leželo, odrážely se od noční tmy. Podobaly se ohromným bludičkám, poletujícím ve větru po široširé ploše, neboť neméně než 150.000 mužů První armády bylo zde tábořilo. Znenáhla svitalo, avšak s prvním zábřeskem slunečním dalo se do hustého mlhavého deště, jenž potrval až do odpoledne. Zvedl se vítr, a vojáky klepala zima; byloť i spaní i jídla dostalo se jim na mále.

Na úsvitě zaujaly jednotlivé sbory útočná postavení svá. Hlavní voj stál u Milovic — vesnice, ležící na cestě z Hořic do Hradce Králové —, 7. divise pod jenerálem Franseckým tvořila levé křídlo u Cerekvice, na pravém křídle stál 2. armádní sbor (4. a 5. divise) pod Schmidtem u vesnic Břišťan a Pšánek; generál Herwarth z Bittenfeldů vyslán s 8. a částečně se 7. armádním sborem (se 14., 15. a 16. divisí) na nejzazší pravé křídlo k Novému Bydžovu, asi 3½ hod. od Milovic.

O 4. hodině armáda se hnula, stoupajíc znenáhla po mírném svahu, který se táhne od Mílovic k Dubu, asi hodinu blíže k Hradci Králové. Obilí deštěm stlačené leželo na zemi. Jednotliví harcovníci prodrali se lehce, avšak sražené šiky postupovaly s obtíží zdupanou úrodou, a potahy měly pernou práci, aby dostaly kola děl z měkké mazlavé půdy.

O 6. hodině blížila se armáda k Dubu, avšak nebylo dovoleno, vystoupiti až na vrchol výšiny, jež dosud kryla pohyby pruského vojska, o nichž Rakušané nevěděli. Ba mohli souditi, že jenom přední stráže jsou na blízku, neboť jízdecké hlídky pruské, posunuté na noc ku předu, stály nehybně na svých místech po návrších, jako by se za nimi nic nedálo.

Od vrcholu malé vyvýšeniny, na které stojí Dub, sklání se půda znenáhla k říčce Bystřici, přetínající silnici hořicko-hradeckou u vesnice Sádové, vzdálené silnou půlhodinu od Dubu. Za Bystřicí půda zase stoupá, a sice směrem k vesnicím Lípě a Chlumu, ležícím asi $^3/_4$ hodiny za Sádovou; kostel chlumský je patrný na návrší.

Kdo toho rána stál na výšině dubské, viděl Sádovou pod sebou, ana se rozkládá mezi sady při Bystřici se svými dřevěnými chalupami a mlýny. Avšak mlýny stály, a v poli se nepracovalo; neboť obyvatelé se rozutekli, a nekmitaly se mezi domy haleny českých rolníků, nýbrž bílé stejnokroje rakouské. Dobrou čtvrthodinu jižně od Sádové nalézá se při Bystřici veliká budova cihlová s vysokým komínem, patrně továrna, obklopená dřevěnými budovami, nepochybně skladišti. Poblíž tvoří dřevěné chýže, vedle vší pravděpodobností dělnická obydlí, osadu Dohalice. O další půlhodinu níže leží při Bystřici vesnice Mokrovousy, skládající se, jako většina českých osad, z dřevěných chalup, ukrytých mezi stromovím. Asi uprostřed cesty mezi Dohalicemi a Mokrovousy stojí na návrší nad řekou zámek Dohaličky*). Mezi Dohalicemi a silnicí, která prochází Sádovou, rozkládá se hustý lesík**); mnohé kmeny byly asi

*) Vlastně sýpka.

**) Holá.

ve výši 10 stop osekány, a osekaných větví bylo užito k zapletení pahýlů směrem k řece, tak aby vstup do lesa z této strany byl stížen pokud možná nejvíce.

Otevřený svah mezi Dohalicemi a Dohaličkami zdál se býti lemován řadou tmavých keřů; avšak dalekohled ukázal, že to nejsou keře, nýbrž rakouská děla, a že jedna batterie sama čítá 12 kusů. Na levo od Bystřice byl rozhled volný od stromů sádovských až k sadům u Benátek, vesničce, vzdálené asi $^{3}/_{4}$ hodiny od Sádové a značící pravé křídlo rakouské. Od Benátek táhl se jižně k silnici hořicko-hradecké, asi 20 minut od Sádové, pruh jehličnatého lesa *).

Byl sychravý a mlhavý den, pršelo ustavičně a foukal mrazivý vítr, mezi tím co pěchota a dělostřelci tiše čekali za dubskou výšinou.

O 7. hodině vrhl princ Bedřich Karel jízdu a jízdní dělostřelbu ku předu. Dali se poklusem dolů k Bystřici, držíce čáru co nejpěkněji, jakkoli koně často klouzaly na vlhké půdě. Na úpatí návrší zahlaholily trubky, a škadrony, spějíce k mostu, zatočily se bokem k řece, jakoby chtěly vyzývati rakouskou palbu. Skutečně Rakušané zahájili oheň z batterie, stojící u Sádové na poli poblíž mostu, jímž silnice kříží Bystřici. Bitva u Hradce Králové začala.

První rána padla asi o půl osmé hodině. Pruská jízdná dělostřelba odpovídala dole od Bystřice dělům rakouským, avšak žádná strana nepálila prudce, a první půlhodinu skládala se kanonáda pouze z jednotlivých výstřelů.

Po $^{3}/_{4}$ na 8. objevil se pruský král na bojišti. Brzo na to sesílena jízdná dělostřelba polními batteriemi, a pruská děla jala se vysílati granáty své hustěji do řad rakouských. Avšak jakmile pruská dělostřelba stala se živější, objevovala se jako kouzlem na všech stranách děla rakouská. Z každé cesty, z každé vesnice, od sadů v Mokrovousech na pruské pravici až k sadům u Benátek na pruské levici blýskaly výstřely a

*) Svib.

sršely granáty, praskající s třeskotem a vrhající řinčící střepy své mezi děla, dělostřelce, povozy i koně, zhusta zabíjejíce muže nebo koně, časem zkazíce dělo, vždycky ale rozrývajíce půdu, jež mužstvu lítala do tváře. Leč Rakušané nepálili pouze na pruská děla, oni metali granáty své také vzhůru k Dubu, a granát jeden padl přímo do oddělení hulánů, stojícího poblíž krále pruského, zaryl se hluboko do země, vyhodil sloupec bahna zvýší 20 stop a zabil pukaje čtyry členy škadrony.

Když kanonáda v středu stávala se vážnější, začalo také čelo 7. divise pruské bombardovati vesnici Benátky na rakouské pravici. Avšak Rakušané vraceli ránu za ranou, a žádná strana nezískala aniž tratila půdy.

I ve středu boj stál. Prusové přiváděli batterii za batterií do boje a rozvíjeli strašnou palbu proti dělům rakouským, avšak Rakušané statečně spláceli oheň, a nejednou s úroky, neboť rakouští důstojníci znali svou půdu. Mnoho mužů i koní padlo nebo bylo raněno. Nosiči nemocniční, vyslaní k batteriím, vraceli se přes tu chvíli s raněnými, jimž dostalo se v ohni na rychlo prvního obvazu. Ranění zdáli se příliš omámenými, než aby trpěli velikých bolestí.

Znenáhla sesilovala se pruská dělostřelba, a rakouské batterie mezi Dohaličkami a Dohalicemi ustoupily trochu výše na svah, avšak rakouská děla u Mokrovous stála ještě pevně, a Prusové nebyli dosud překročili Bystřici. Nyní však obrácena četná pruská děla k Mokrovousům, a kolem $^1/_2$ 10. hodiny byly rakouské batterie i zde nuceny, poněkud couvnouti.

Mezi dělostřelbou sestoupila část pruské pěchoty k Bystřici, kryjíc se záhybem půdy proti rakouskému ohni. 8. divise seřadila se za malou vyvýšeninou v levo od silnice hořickohradecké k útoku na ves Sádovou, kdežto 3. a 4. divise chystaly se v pravo od silnice k dobytí Dohalic a Mokrovous.

Nebyly však s přípravami svými ještě hotovy, když na pravém křídle rakouském chytila vesnice Benátky. 7. divise chtěla se zmocniti hořící osady, avšak Rakušané nedali se vypuditi ani plameny, a došlo zde poprvé k srážce muž proti

muži. 27. pruský pluk zahájil útok skrze sady; plápolající stavení dělila bojující, jenž na sebe stříleli skrze plameny. Avšak Prusové našli cestu kolem hořících domů, a dostavše se Rakušanům do zad, přinutili je k ústupu se ztrátou mnoha zajatých.

Po 9. hodině vyslal princ Bedřich Karel generála Stülpnagla, aby sešikoval útok na Sádovou, Dohalice a Mokrovousy. Proudy, jimž předcházeli harcovníci, dostaly se bez veliké škody na břeh řeky, avšak odtud bylo bojovati o každou píď půdy.

Rakouská pěchota držela most i vesnici a jala se páliti na blížící se voje pruské. Při úzkých cestách i při hájení domů mohli Prusové toliko zvolna postupovati; rakouské výstřely svištěly jich řadami, strhujíce vojáky k zemi. Prusové, stříleli mnohem rychleji nežli Rakušané, avšak nemohli viděti cíle pro kouř, domy a stromy, kdežto rakouští myslivci, jsouce kryti, pálili na slepo směrem, odkud se blížil nepřítel, a střelbou svou strašlivě protrhovali uzavřené šiky pruské.

Avšak Prusové znenáhla lepšili své postavení. Byť i pomalu, přece srdnatě a vytrvale drali se ku předu, ač trpíce ztráty při každém kroku a pokrývajíce místy půdu svými padlými. Aby pomohla pěchotě, odvrátila pruská dělostřelba na chvíli pozornosť svou od děl rakouských; zasypávajíc střelbou vesnice, obsazené rakouskou pěchotou, způsobila hrozné spousty. Mokrovousy a Dohalice se vzňaly, a granáty pršely na obhajce hořících vesnic. Ovšem i rakouská děla pracovala proti útočící pěchotě; avšak pěchota pruská byla touže dobou již kryta domy a sady, mezi něž se byla vedrala.

Kolem vesnic a ve vesnicích samých trval boj asi hodinu, načež rakouská pěchota couvla před návalem pruským trochu výše, do jedné čáry s rakouskými děly. Lesík nad Sádovou byl statečně hájen; také les mezi Sádovou a Benátkami, obsazený rakouskou pěchotou, bránil postupu 7. divise. Leč jenerála Franseckého, velícího této divisi, nebylo lehce zadržeti. Vyslal pěchotu svou proti lesu a obrátil děla svá proti batteriím rakouským.

7. divise zahájila palbu proti lesu, nemohla však mnoho poříditi, ježto nepřítel byl kryt stromy; i šla na to bodákem. Rakušané necouvali, nýbrž vyčkali Prusů, i byl v lese nad Benátky sveden jeden z nejkrvavějších bojů muž proti muži, jakého kdy válka viděla. 27. pruský pluk vešel do lesa s 3000 muži a 90 důstojníky, a vyšel na druhé straně z lesa s 2 důstojníky a 300—400 muži; všickni ostatní byli zabiti nebo raněni. Také ostatni pluky nemálo trpěly, byť i ne stejnou měrou; avšak les byl dobyt.

Rakouská armáda byla nyní zatlačena na obou křídlech, avšak velitel její utvořil nový šik bitevní na výšinách kolem Lípy, háje spolu lesík nad Sádovou. Po té pruská dělostřelba překročila Bystřici a začala páliti na nová rakouská postavení.

Touž dobou bylo viděti, že kouř předvoje Labské armády blíži se rakouskému levému křídlu. Bylať armáda Herwarthova utkala se v Nechanicích, — městečku, ležícím asi $2^1/_2$ hodiny jižně od Sádové při Bystřici — se saskou pěchotou a jízdou, již zatlačovala k rakouskému levému křídlu, tak že se zdálo, jako by křídlu tomu hrozilo obejití.

Než velitel rakouský byl odhodlán, postavení své udržeti, a na výšinách pod Lípou jevila se značná síla pěchoty a jízdy.

Pruská pěchota, dobyvši Sádové a Dohalic, vyslána nyní proti lesíku, táhnoucímu se nad Sádovou podél silnice směrem k Lípě. Pěchota přiblížila se k lesu, avšak její palba neměla valného účinku pro husté stromy, za nimiž Rakušané se kryli; také pálila rakouská batterie z druhé strany lesa na útočníky, působíc jim hrozných škod. Avšak Prusové vytrvali, odstranili znenáhla překážky, bránící vstupu do lesa, a udeřili na Rakušany. Od stromu ke stromu šel zápas, a Rakušané učinili nejeden náběh, aby znovu získali půdu ztracenou; než v potýkání tom klesalo mladé mužstvo jejich jako kuželky pod silnými pažemi 8. divise. Konečně obhájci trochu ustoupili, ihned však rakouská dělostřelba zdvojila svůj oheň, a Prusům bylo couvati před palbou rakouskou.

Tou dobou dělostřelba rakouská rozvíjela skvělý oheň,

a kolem jedné hodiny s poledne nemohla celá pruská čára bitevní více ku předu, ba těžce zápasila, aby se udržela v postavení již dobytém. Jednu chvíli zdálo se dokonce, že je neudrží, neboť děla pruská byla namnoze zkažena rakouskou palbou, jehlovka nenalézala v lesích volné dráhy, a boj pěchoty byl úplně na vahách.

Tu vyslal princ Bedřich Karel 5. a 6. divisi ku předu. Obě odložily přílby i tlumoky a sestoupily k řece. Král stál na blízku Bystřice, a pluky, táhnoucí do bitvy, jásaly mu hlasitě vstříc.

Přešly most u Sádové a zmizely v lesíku. Brzo věstila sesílená střelba z ručnic, že boj začal znova, avšak rakouská dělostřelba metala ránu za ranou do lesa, a zápas pokročil jedva o sto kroků; pak bylo Prusům ustoupiti a nedostihli již nepřítele. Nejen střepy granátové pršely mezi ně, metajíce smrt a zkázu v jejich šiky; také větve a třísky stromů, zurážené střelami, svištěly vzduchem, způsobujíce rány ještě hroznější.

Zdálo se, že také generál Herwarth na pravici je zadržán. Kouř děl jeho, dosud postupující, po delší dobu nehýbal se z místa. Mužstvo Fransenckého nebylo lze vyslati proti lesíku, neboť hrozilo nebezpečí, že mu rakouská dělostřelba od Lípy bude stříleti do zad.

Všecka pruská děla byla v ohni, až na osm batterií, jež náleželo schovávati pro případ porážky. Podobalo se jednu chvíli, že střelba v lesíku sádovském slábne, a oheň pruské dělostřelby chýlí se nazpět k Bystřici.

Byla tedy První armáda pruská ve svém postupu každým způsobem zadržána, ne-li docela odražena, a pruští generálové vyhlíželi úzkostlivě na levo, blíží-li se korunní princ. Bylo sice vidět některá děla rakouská páliti na levo, a doufalo se, že tyto rány platí předvoji Druhé armády; než kolem druhé hodiny nebylo ještě příznaku, že by pruské šiky postupovaly proti Lípě. Pruské generály naplňovala vážná obava; pěchota odvolávána z boje, a již seřaďována jízda, aby buď pronásledovala Rakušany aneb zdržela rakouské pronásledování;

sám generál Voigts-Rhetz vydal se, aby se ohlédl po Druhé armádě pruské...

Vrátil se brzo s radostnou zprávou, že korunní princ hotoví se k útoku na Lípu, a že střelba rakouská, mířící na sever, skutečně platila jeho armádě. Na tuto zvěsť První armáda zmužila se, lesík nad Sádovou dobyt, a rakouská batterie za nim vzata útokem.

Kolem $^1/_2$4. hodiny bylo patřiti na šiky korunního prince, any se blíží svahem k Lípě, když byla jeho děla umlčela dříve dělostřelbu rakouskou. Spolu dral se generál Herwarth na pravo proti rakouské levici.

Ve čtvrť hodině zasáhla pěchota korunního prince u Lípy do boje, a její rychlostřelba, kvapem postupující, svědčila o tom, že Rakušané jsou v plném ústupu. Nyní také vykročila První armáda na celé čáře; děla hnala se po svahu vzhůru, metajíce v zastávkách granáty mezi prchající. Princ Bedřich Karel postavil se sám v čelo svého pluku, a přejel tryskem most sádovský, sledován celou svou lehkou jízdou.

Kdo se dostal na výšinu k Lípě, viděl rakouské prapory utíkati prohloubením půdy mezi vesnicemi Lípou a Střešeticemi, ležícími asi $^3/_4$ hodiny jižněji.

Pruská dělostřelba zastavila se na výšině u Lípy, a vysílala za prchajícími své granáty, jež s hroznou určitostí vybuchovaly nad hlavami Rakušanů. Jízda letěla k pronásledování, ale princ Bedřich Karel, ujav se na chvíli její vedení, musel se vrátiti k řídění celkovému, neboť rakouská děla stanula na výšinách u Střešetic a pálila znova na dorážející Prusy. Jízda postupujíc útočila v menších odděleních na rakouské prapory, avšak tyto, jakkoli rychle couvajíce, nerozptýlily se a nejednou odrazily útok jízdy, trpící nad to značně rakouskou dělostřelbou, jejíž granáty sypaly se do pruských škadron, zabíjejíce lidi i koně. Podařilo se však vydatné palbě přečetných pruských kusů vypuditi dělostřelbu rakouskou z výšiny střešetické, a pokračováno v pronásledování.

Část Rakušanů obrátila se k Hradci Králové, jiná část k Pardubicům; oběma směry vysláno vojsko k stihání utíka-

jících. Ranění, ležící po zemi, křičeli úzkostí, když se blížila pruská jízda. Než princ Bedřich Karel dbal toho, aby byli obcházeni, ba zastavil jednou i pronásledováni, jen aby jezdci pruští nemuseli projet žitným polem, v němž ranění Rakušané hledali záštitu. Tito, vidouce přijížděti pruské hulány, domnívali se, že budou pobiti, a volali žalostně, mávajíce bílými šátky na znamení, že se vzdávají; neměli však příčin k strachu.

Veliké množství Rakušanů bylo zajato, neboť pronásledování dálo se až k Labi a trvalo až do 9. hodin, jakkoli hlavní voj pruský již před 7. hodinou ustal v boji.

Když se princové vraceli, byli vojskem hlasitě pozdravováni. Oni však, pomíjejíce stejně stíhání nepřítele jako vlastní oslavy, jali se přihlížeti k opatření raněných.

Těchto ležel na zemi ohromný počet, smíšený s přečetnými mrtvými. Všecko, čeho zde je třeba, zítra se stane. Každá chatrč, která neshořela, je plna raněných. Rakušané i Prusové leží vedle sebe, a pořád ještě přinášejí nosiči nové raněné; mají asi práci do pozdního rána.

Bitva u Hradce Králové je velikým vítězstvím pruské armády. Vojsko bojovalo statečně, trvajíc celé hodiny v hrozném ohni. Mysli se, že asi 1500 děl bylo v boji, z čehož 750 pruských. Obrat k vítězství způsoben byl útokem korunního prince na pravé křídlo rakouské, avšak zápas v čele podstatně přispěl k výsledku dne, neboť kdyby střed nebyl vytrval, byli by Rakušané dovedli odraziti útok bočný.

Vedle mínění pruských generálů byl ústup rakouský proveden obratně, a byla děla rakouská výtečně obsloužena.

Na pruské straně účastnilo se boje asi 250.000 mužů *); na straně rakouské byl počet asi týž.“

---

*) Vlastně 221.000 mužů.

VIII.

Líčení bitvy očitého svědka v rakouském táboře.

Zpravodaj světového listu „Times" v rakouském hlavním stanu podává asi následující obraz bitvy:

„Slunce, které zrána vycházelo nad udatnou armádou. plnou důvěry v sebe i vůdce svého, právě krvavě zapadá nad toutéž armádou, ana utíká poražena a kleslá, zanechávajíc za sebou hořící vesnice, jichž září rudnou nebesa.

Bitva je úplně ztracena. Píši v selském statku, v němž sešli se rozptýleni důstojníci štábní ku krátkému odpočinku před dalším ústupem.

Boj zahájen po 7. hodině. Rakouská armáda stála na návrších mezi Smiřicemi (na Labi mezi Josefovem a Hradcem Králové) a Nechanicemi na Bystřici. Sedm armádních sborů a Sasové byli soustředěni na prostoře asi dvou mil. Středem rakouského postavení byl vršek, ovládájici frontu na pravo i na levo; zde polní zbrojmistr Benedek nejvíce prodléval. Pod samým vrškem (jejž korunuje kostelík chlumský) leží vesnice Lípa, vystupující ku předu úhlem, od něhož boky armády po obou stranách uchylovaly se na zad.

Na levém křídle rakouském stáli Sasové pod korunním princem Albertem; na pravo od nich 10. sbor pod podmaršálkem Gablenzem; 3. sbor pod arcivévodou Arnoštem a 4. sbor pod hrabětem Festetičem tvořily střed; 2. sbor pod hrabětem Thunem stál na pravém křídle. Za Sasy meškal k podpoře

těchto 8. sbor pod generálem Weberem; v záloze čekal za středem 1. sbor pod hrabětem Gondrecourtem (dříve pod hrabětem Clam-Gallasem) a 6. sbor pod podmaršálkem Rammingem. Jízda stála vzadu, aby vyčkala chvíli svou.

Bitva začala, jak řečeno, po 7. hodině ranní; kolem $1/_2 9$. hodiny zaujal polní zbrojmistr Benedek a jeho štáb místo sve na vršku již zmíněném nad Lípou.

Dělostřelba byla na celé čáře velmi živou; zájem soustřeďoval se kolem vesnice Lípy, jsoucí v rukou Rakušanů. Jiná vesnice na úpatí návrší *) a lesík nad ní byly skoro celý den obsazeny Prusy.

V 10 hodin 25 minut táhly dva prapory myslivců za hlasitého volání kolem nás do boje. Udatní jonáci hodlali statečně hnáti útokem a smésti bez ohledu na nepřátelský oheň všecko před sebou. Avšak nepočítali s taktikou nepřítele a s rychlopalnou jehlovkou, jež dovede ničiti celá oddělení dříve, nežli se dostanou tak blízko, aby zápas byl možným.

Jest trapné, kárati přílišnou chrabrosť, přece však dlužno zde zmíniti, že vojsko rakouské z pravidla vydávalo se příliš v nebezpečí, mohouc v dané chvíli se stejným užitkem chrániti se, a pohrdalo skoro napořád úkrytem, jejž poskytuje výhodnější postavení v nerovnostech půdy, v příkopech atd. Zdálo se, že všady usiluje dostati se na nepřítele, aby pracovalo pažbou a bodákem. Odtud vzniklo zbytečné plýtvání lidskými životy, kdežto Prusové pálili, pokud možno z úkrytů: z lesů, domů a prohlubenin. Podobalo se, že jsou k tomu vedeni, aby s životem svým, statkem nejdražším, jejž mohou zachovati vlasti, šetřili co nejvíce.

Pozorovatel nemůže také potlačiti poznámku, že armáda, nalezající se v obraně, měla zříditi více zákopů; rozmnožení vozotajstva o jistou zásobu rýčů bylo by se vyvážilo platným ušetřením lidských životů. Posléz prominou přátelé moji mezi rakouskými důstojníky, pronáším-li mínění, že slušelo více domů opatřiti střílnami, že z dříví stavebního, ležícího všady po různu,

*) Sadová.

náleželo zříditi sruby, a že neměly býti zanedbány opatrnosti, běžné v umění válečném. Nikdo nepochybuje o udatnosti rakouské armády; avšak možno-li zapomínati, že lepší částkou chrabrosti je ostražitosť?

V 11 hodin 10 minut vyrojili se Prusové z lesíku nad Sádovou proti Lípě. Proti nim obráceny ze stanoviště štábu dvě osmiliberní batterie rakouské; avšak s účinkem pouze částečným. Bylať vzdálenosť 3000 kroků, a levá batterie nebyla dobře umístěna. Nepřítel prodral se k Lípě, byl však zde odražen, a Lipa zůstala v rukou rakouských.

V 11 hodin 30 minut přikázáno knížeti Windischgraetzovi, aby se chystal k útoku. Dva pluky kyrysníků a pluk hulánů sjížděly na svah v dobrém pořádku, v pevném držení a s oním třpytivým leskem, který je příznačný pro jízdu rakouskou. Neviděl jsem tyto pluky v boji, jakkoli společně s ostatní jízdou kryly ústup rakouské armády a utrpěly těžkých ztrát; leč srdce dmulo se radostí při pohledu na tyto statečné jezdce, sedící nepohnutě v sedle jako skály v prudkém ohni dalekonosných pruských děl.

Bezprostředně na to přikázal Benedek dělostřelcům, aby zmírnili svou palbu, ježto střelivo se vyčerpává.

V 11 hodin 50 minut dán rozkaz princovi Holštýnskému, aby obhlédl bojiště, na němž vykročiti měl se svou jízdnou divisí. Pět minut později přibyla zpráva, že 5. armádní sbor pruský — z armády korunního prince Bedřicha Viléma — postupuje proti pravému křídlu rakouskému. Odpověď zněla, udržeti pole aneb, kdyby to nebylo možné, ustoupiti pravým křídlem zvolna na zad.

V té chvíli panovala na rakouské straně plná chladnokrevnosť a nadějnosť. Sasové na levém křídle drželi se v postavení, jež byli, pokud čas stačil, opevnili (přibylť příslušný důstojník ženijní teprve kolem 9. hodiny ranní); boj v středu kolísal, a zálohy byly pohotově.

Batterie pruská pálila přes hlavní stan Benedekův. I předjela osmiliberní batterie na levici, mířic Prusům mezi Sádovou a Lípou do boku, kdežto batterie na pravici nepřestala metati granáty do nepřátelských řad.

Ve 12 hodin 10 minut hlásil podmaršálek Gablenz, že mu hrozí dojiti střelivo, i prosil za odeslání několika batterií záložních. Polní zbrojmistr odvětil předem, že nemůže žádné postrádati, přece však o tři minuty později odeslal tři batterie; jedné batterie bylo užito již dříve, takže záloha dělová ztenčila se o 32 kusů. Po ruce zůstalo pro chvíle kritické 12 batterií a 24 pluků nejlepší jízdy na světě.

Ve 12 hodin 15 minut stála Lípa v plamenech, a hrozný boj dělostřelecký zuřil na celé čáře: tisíc děl pálilo s obou stran do údolí. Kyrysníci rakouští seděli dosud v bílých pláštích svých klidně jako sochy uprostřed deště střel.

Tři záložní batterie vyjely poblíž hlavního stanu. Benedek se ohlédl a velel: „Ať se žádnou batterií více nedisponuje; potřebuji všecky." Z těžkých mračen spustil se hustý dešť; oblaka dýmu ležela na celém bitevním šiku.

V 1 hodinu 5 minut popojel vojevůdce se svým štábem, aby se ohlédl na pravém křídle. 6. sbor, stojící v záloze, pozdravil ho národní hymnou, myslivci mávali klobouky, jásajíce vítězně. „Nikoli teď, počkejte až zítra, děti," odtušil Benedek.

Polní zbrojmistr vrátil se na své stanoviště, a viděl jsem 3. sbor, an za hudby a provolávání „Slávy" postupuje v těsném šiku na svahu ku předu. Tou dobou — v 1 hodinu 50 minut — všecko se dařilo. Prusové zdáli se ustupovati na celé čáře. Pěchota rakouská hořela bojechtivostí, jízda byla skoro netknuta, a silná záloha dělová čekala pozadu.

Zatím připravoval se od severu obrat. Hrabě Festetič, velitel 4. armádního sboru, byl hned při počátku bitvy těžce raněn, a nástupce jeho domníval se, že nadešla chvíle k ráně rozhodné. Postoupil se svým sborem proti 7. divisi pruské, a 2. sbor následoval k jeho podpoře, otočiv čelo, dosud obrácené k severu, na západ.

Zdálo se, že hlavní útok pruský platí rakouskému levému křídlu, i dalo se tedy souditi, že pruské levé křídlo bude poměrně slabé. Tato okolnosť omlouvá velitele 4. sboru, jestliže překročil své instrukce, ač-li jsem dobře zpraven.

Ovšem ale cesta od severu neměla zůstati nestřežena, a

zejména Chlum, osada na vršku za Lípou, měl býti hájen. Praví se, že pruská hlídka našla vesnici neobsazenu, a zapálíc dům, přivábila soudruhy své, jenž kolem $^1/_2$3. hodiny zmocnili se Chlumu.

Ve 2 hodiny 55 minut dověděl se Benedek, že Prusové jsou za jeho zády, i cválal hned se svým štábem k Chlumu. Kule pršely mu z vesnice vstříc; pod princem Esterházym zastřelen kůň, hrabě Grünne smrtelně raněn. Klíč rakouského postavení byl v rukou nepřítele!

Na všech tvářích jevilo se zděšení; Benedek sám zůstal nejchladnějším. Spěchal pro zálohy, jenž měly dobýti ztraceného postavení. Kule pršely do jeho družiny, a když se blížil k dvorci, v němž nadál se úkrytu, pozdravil ho výstřel Prusů, zahnízdivších se už ve stavení. Zde byl arcivévoda Vilém raněn na hlavě.

Nepřítel postavil dvě batterie do ohně, i nemohly prapory rakouské, na rychlo svolané, proniknouti již na Chlum. Prusové vrhali nové a nové mužstvo do mezery, jež jim tak neopatrně byla ponechána, a v málo minutách bylo Severní armádě rakouské brániti se proti útoku v čele, v boku i v zádech.

Nejsou to skutečné výhody nepřítele, jenž v položení takovém chýlí rozhodnutí k neodvratné katastrofě. Vědomí, že nepřítel je na všech stranách, způsobuje mravní dojem strašlivý. Přece však rakouská armáda statečně se držela. Jízda postupovala a otáčela se jako na parádě. Kdyby pěchota byla mohla dobýt Chlumu, bylo by se vítězství ještě sklonilo k straně rakouské.

Ale nemělo tak býti. Jeden pruský pluk za druhým, batterie za batterií korunovaly výšinu chlumskou a střílely rakouské armádě do zad. Benedek sám vrhal se do nejprudšího ohně. Nenašel smrti a nemohl se zříci úkolu, aby řídil ústup armády, jenž proveden za těžké ztráty na mužstvu, dělech i materiálu válečném.

O $4^1/_2$. hodině byla celá armáda rakousko-saská v couvání, tisknuta nepřítelem, a chráněna jízdou i dělostřelbou,

které provedly ještě několik skvělých útoků a byly více než decimovány.

Leč nebylo všecko ztraceno. Pušky nebyly zahazovány, a děla nebyla opouštěna, pokud bylo lze dostati je z místa. Ranění, nalézající se na cestě k pevnostem a k nemocnicím, byli pečlivě dopravováni; nebylo žádného plenění, žádné bezuzdnosti na ústupu, a jestliže rakouská vláda Severní armádu vypraví znova, postaví se tato opět hrozné zbrani, jíž dnes ustoupila."

Dodatek.

Přehled pomníků,

zřízených na bojišti u Hradce Králové.

Po bojišti králohradeckém je roztroušeno veliké množství — ke 300 — pomníků, věnovaných částečně památce všech padlých nebo většího shluku padlých, částečně památce jednotlivců.

Pomníky význačnější mají:

Ve Všestarech:

Vojínové, odpočívající v obvodu Všestar (pískovcová pyramida).
C. k. poručík Jos. Vokal 1. pluku dělostřelců (železný kříž s emblemy).
„ „ Ign. Hayden 11. praporu myslivců (železný kříž) atd.

V Rozběřicích:

60 rakouských a 40 pruských vojínů (pískovcová pyramida).
C. k. pěší pluk hraběte Haugwitze č. 38. (pískovcová pyramida s helmicí).
„ „ plukovník F. Bergen 30. pěš. pluku (železný kříž a pískovcová pyramida
„ „ setník V. Palletz 38. pěš. pluku (pískovcová pyramida).
„ „ setník Jiří Vogel 55. pěš. pluku (železný kříž) atd.

V Chlumu a kolem Chlumu:

Vojínové, padlí v obvodu obce Chlumu (pískovcová pyramida).
Vojínové rakouští a pruští (železný kříž).
C. k. pěší pluk vévody sasko-meiningenského č. 46. (zlomený sloup).
„ „ brigádník generalmajor Poschacher v. Poschach (pískovcový kříž).
„ „ major hrabě Ferd. Grünne (žulový kříž).
„ „ setník Oskar hrabě Beckers zu Westerstetten (mramorový kříž).
„ „ „ Fr. Sänger 8. dělostřeleckého pluku (pískovcový pomník).
„ „ „ Ferd. Seeliger 4. dělostř. pluku (pískovcová pyramida).
„ „ „ Jul. Vidale 38. pěš. pluku (železný kříž).
„ „ poručík Jarosl. Jičínský 58. pěš. pluku (kamenná pyramida).

C. k. poručík Oskar Steltzner 34. pěš. pluku (pískovcový kříž).
Kr. pruská 1. divise gardová (bronzový lev na mramorovém podstavci).
„ pruský generál-lieutenant Jan Vil. svob. pán Hiller v. Gaertringen, velitel 1. divise gardy (balvan).
„ „ podplukovník H. v. Helldorf 1. gardového pluku pěch. (sarkofag).
„ „ major Jindř. Rich. v. Reuss 2. pluku gardové pěch. (balvan s křížem).
„ „ nadporučík Osk. Vogeley střel. pluku gardy (sarkofag).
„ „ poručík Hanuš v. Papo 2. pěšího gard. pluku (sarkofag).
„ „ „ H. sv. pán Maltzahn střeleckého pluku gardy (sarkofag).
„ „ „ B. Gusovius 1. praporu gard. mysl. (náhr. kámen) atd.

U Lípy:

Vojínové rakousko-saské armády (pískovcové mausoleum).
„ rakouské armády (veliký železný kříž se Spasitelem).
C. k. poručík Fl. v. Ivichich 20. pěš. pluku (pískovcový kříž).
Kr. pruský nadporučík v. Rechenberg gran. pluku gardy (železný kříž na podstavci).
„ pruští nadporučíci Ferd. v. Notz a Gust. v. Rechenberg gran. pluku gardy (pískovcová pyramida) atd.

U Máslověd:

Vojínové, odpočívající v obvodu Máslověd (pískovcová pyramida).
C. k. pěší pluk podmarš. Hartunga č. 47. s c. k. 20. prap. polních myslivců (vápenc. obelisk).
„ „ podplukovník Karel Forsthuber v. Forstborg 80. pěšího pluku (pískovcová pyramida).
„ „ kadet šikovatel Kar. br. Gatterburg 80. pěš. pluku (pískovcový pomník).
Kr. pruští poručíci Jul. Ewald, Kar. Worke a Reinh. Müller 26. pěš. pluku (kam. kříž) atd.

U Hořeňovsi:

200 rakouských a 200 pruských vojínů (pískovcový obelisk).
C. k. pěší pluk sv. pána z Rossbachu č. 40. (pískovcový obelisk se spícími lvíky)
„ „ „ velkovévody meklenbursko-zvěřínského č. 57. (pískovcový jehlanec s odznaky).
„ „ 2. prapor polních myslivců (pískovcový jehlanec s orlem).
„ setník Rud. Unkelhäuser v. Abenst 40. pěšího pluku (hrobka s mramorovou deskou).
„ „ Eberhard v. Eberhorst 40. pěšího pluku (pískovcová pyramida).
„ „ Leop. v. Pinkas 57. pěšího pluku (pískovcová kostka sešikmená).
„ poručík E. Philipp 40. pěšího pluku (pískovcový kříž).
Král. pruský poručík Brandt 13. praporu myslivců (železný kříž) atd.

U Benátek:

C. k. důstojníci 2. a 27. praporu myslivců a 50 rakouských a pruských vojínů (pískovcová pyramidka).
3 král. pruští důstojníci, 5 poddůstojníků a 87 vojínů pěš. pluku č. 66. (železný kříž s monogrammem).
Král. pruští nadporučíci v. Wintzigerode a Caniels a 4 vojáci 67. pěšího pluku (pískovcová pyramida).
„ pruský praporečník v. Seydlitz und Kurzbach 27. pěš. pluku a 2 rakouští myslivci (pískovcová pyramida).
„ pruský poručík Barbenes 66. pěšího pluku (pískovcová pyramidka).
„ „ „ Breymann 66. „ „ „ „ atd.

V Hněvčevsi:

C. k. setník Fr. Lehnert 30. praporu myslivců (železný kříž na podstavci).
„ myslivec, první oběť bitvy (mramorová deska ve zdi kostelní).

V Cerekvici:

Vojínové, odpočívající v obvodu Cerekvice (pískovcová pyramida).
C. k. poručíci Csáky a Kozák a 262 rakouských a pruských vojínů (pískovcový obelisk).
„ major Eugen Micheli pěšího pluku č. 80. (pískovcový pomník gothický).
„ setník Ed. Drasch pěšího pluku č. 47. (deska ve zdi).
„ nadporučík Josef Losert 8. pěšího pluku (pískovcová pyramida s křížkem).
„ poručík Ferd. Wolf 51. pěšího pluku (deska ve zdi).
„ „ Karel Kosak 80. pěšího pluku (pískovcový gothický pomník).
„ „ Eugen Sauer Csáky v. Nordendorf 37. pěš. pluku (pískovcový kámen gothický).
„ kadet Jindřich Lunzer 8. praporu myslivců (pískovcový kříž).
Král. pruský setník A. v. Westernhagen 27. pěšího pluku a nadporučík L. Bieber 5. granátnického pluku (pískovcový hranol s křížem).
„ pruský poručík Frese 27. pluku zemské obrany, setníci v. Westernhagen a Dietz 27 pěšího pluku, nadporučík Bieber 5. granátnického pluku a šikovatel Bogusch 67. pěšího pluku (pískovcový obelisk) atd.

U Sovětic:

Vojínové, odpočívající v obvodu Sovětic (pískovcová pyramida).

V Svibu a u Svibu:

60 vojínů c. k. 18. praporu myslivců a c. k. 80. pěšího pluku a 40 Prusů.
100 rakouských a pruských vojínů (pískovcová pyramida).
60 vojínů c. k. 18. praporu myslivců a 40 Prusů (pískovcová pyramida).
C. k. pěší pluk arcivévody Viléma č. 12. (umírající římský vojín).
„ polní prapor myslivců č. 11 (pískovcový obelisk).
„ poručík J. Pollak a 18 vojínů 1. praporu myslivců (pískovcový jehlanec).
„ plukovník a brigádník Karel Poeckh (zlomený mramorový sloup na žulovém podstavci).
„ setník Rudolf hrabě Walderdorf 4. praporu myslivců (pískovcová pyramida).
„ nadporučík Edm. ryt. Uhl (kamenný pomník).
Král. pruský 3. děvínský pěší pluk č. 66. (železný kříž).
„ „ poručík Oskar Craemer, 8 poddůstojníků a 100 vojínů pěšího pluku č. 72. (žulový balvan se železným křížem).
„ pruský nadporučík Leop. Schmidt 4. praporu myslivců (pískovcová pyramidka) atd.

U Čistovsi:

Vojínové, padlí v obvodu Čistovsi (pískovcová pyramidka).
C. k. pěší pluk hrab. Coroniniho č. 6. (pískovcová pyramida).
„ „ „ následníka Mikuláše č. 61. (pískovcový obelisk).
„ poručík Fr. Art. v. Krecker-Drostmar a soudruzi 62. pěš. pluku (pískovcový hranol).
Král. pruský 2. děvínský pěší pluk č. 27. (pískovcový obelisk).
„ „ 4. „ „ „ č. 67. (pískovcový jehlanec s křížkem).
„ „ setník v. Hirschfeld a nadporučíci v. Jagov a Lene 27. pěš. pluku (písk. obelisk).
„ „ „ hr. Finck v. Finkenstein (pískovcový pomník).
„ „ podplukovník v. Sommerfeld a nadporučík v. Witzleben II. 27. pěšího pluku (železný kříž) atd.

U lesa Holé:

Důstojníci a vojínové král. pruské 8. pěší brigády a c. k. plukovník baron Binder s vojíny 49. pěšího pluku (žulový balvan s mramorovou deskou) atd.

V Sádové:

Vojínové, odpočívající v obvodu Sádové (pískovcový obelisk).
65 pruských a rakouských vojáků (náhrobní kámen).
Král. pruský podplukovník Herm. v. Pannewitz 3. pluku gardových granátníků (hranol, korunovaný přilbou).
„ pruský poručík Gans v. Putlitz 49. pěšího pluku (pískovcová pyramidka) atd.

U Dubu:

Král. pruský setník Th. v. der Dollen 2. pluku dělostř. a 3 pruští dělostřelci (písk. pyramida).
„ „ „ Th. v. der Dollen 2. pluku dělostřelců (balvan s mramorovou deskou).

U Milovic:

30 rakouských, 10 pruských vojínů a 2 milosrdné sestry (kamenný jehlanec) atd.

U Dohalic:

31 pruských a 30 rakouských vojínů (kamenný jehlanec).
C. k. setník Ant. svob. pán Wolf v. Wachtentrou 1. pěšího pluku (mramorový sloup) atd.

U Dohaliček:

Vojínové, odpočívající v obvodu Dohaliček (pískovcová pyramida).
7 rakouských a 25 pruských vojínů (železný kříž na podstavci).
Král. pruský setník Ant. Leonhardi 14. pěšího pluku (kámen se železným křížem a kříž mramorový)
„ pruský nadporučík A. Fischer 2. dělostř. pluku (železný kříž na kamen. podstavci) atd.

U Mokrovous:

Vojínové, odpočívající v obvodu Mokrovous (pískovcová pyramida).
36 rakouských a pruských vojínů (pískovcová pyramidka) atd.

V Nechanicích:

C. k. major Arn. Höffern ryt. v. Saalfeld 5. praporu myslivců (žulová pyramida).
„ setník W. Rebentisch 74. pěšího pluku (železný kříž na podstavci).
Král. pruský setník Rud. von Bolschwing 56. pěšího pluku (kříž na podstavci).
„ „ nadporučík Reinh. von Massenbach 16. pěšího pluku (žulový kříž ve zdi) atd.

U Hrádku:

67 vojínů rakouských, 34 saských a 48 pruských (kamenná pyramida).
55 rakouských, 36 pruských a 26 saských vojínů (pískovcový jehlanec).
Vojínové rakouští (kamenná pyramida).
Synové Saska (pískovcový obelisk).
C. k. major Ad. Karlowa 45. pěšího pluku (železný kříž na písk. podstavci).
„ nadporučík Kašpar Vogel 31. praporu myslivců (pískovcový kříž).

C. k. poručík Gust. Stradal 29. praporu myslivců (pískovcový jehlanec).
„ „ Jul. Soppe 45. pěšího pluku (železný kříž na pískovcovém podstavci).
Král. saský nadporučík Waldemar Schultz (sienitový kříž).
„ pruský poručík H. O. Madelung 56. pěšího pluku (deska náhrobní) atd.

U Lubna:

Vojínové, padlí v obvodu obce Lubna (pískovcový jehlanec).
Kr. saský setník Bern. Stan. Ganzler 6. pěšího praporu (deska náhrobní a mramorový kříž).

Kolem Přímu:

Vojínové, padlí v obvodu Horního Přímu (pískový jehlanec na podstavci).
146 vojínů saských a rakouských (pískovcový jehlanec na podstavci).
C. k. rakouští vojínové (kamenný kříž).
„ brigádník generalmajor Karel Schulz a jeho pobočník c. k. nadporučík Pavel v. Moser (pískovcová pyramidka).
„ major Ferd. Freund 8. pěšího pluku (žulový hranol s mramorovou vložkou).
„ rytmistr Arnošt ryt. v. Löwenthal (pískovcový kříž na podstavci).
Král. saský podplukovník Kar. v. Metzradt 6. praporu pěchoty a král. saský setník K. v. der Planitz 8. praporu pěchoty (balvan s nápisem).
„ saský setník Fr. v. Zeschau, divisní adjutant 8. praporu (mramorový kříž),
„ „ „ J. H. v. Heckel 6. praporu pěchoty (serpentinový kříž na podstavci).
„ „ důstojník Rudolf Brüggemann (pískovcový hranol).
Král. pruský setník Karel v. Bolschwing 68. pěšího pluku (mramorový kříž) atd.

U Stěžírek:

Král. pruský nadporučík Bedř. v. Bellow 28. pěšího pluku (pískovcový kámen a deska náhrobní).

V Probluzi a kolem Probluzi:

Vojínové, odpočívající v obvodu Probluzi (pískovcový jehlanec).
130 pruských, 100 saských a 70 rakouských vojínů (obelisk s křížem).
Vojínové saští (pískovcový obelisk ve zvláštním hájku).
„ „ (litinový hranol s trofejemi).
C. k. kyrysnický pluk prince Karla pruského č. 8. (pískovcový obelisk).
6 důstojníků a 81 vojínů c. k. pěšího pluku č. 18 (pískovcové klekátko).
C. k. prapor polních myslivců č. 29 (pískovcová pyramida).
Král. saský komandant 15. tělesného praporu F. O. Hamann (náhrobní deska).
„ „ brigádní setník Fr. Vil. Damm (mramorový kříž),
„ „ setník E. A. v. Radke střelecké brigády (náhrobní deska).
„ „ nadporučík Ad. v. Stieglitz, brigádní adjutant (žulový balvan).
„ „ „ K. Fiedler 3. praporu myslivců (náhrobní deska).
Král. pruský 4. vestfálský pluk č. 17 (zlomený sloup).
„ „ 7. „ „ „ 56 (mramorová pyramida s orlem).
„ „ 8. „ „ „ 57 (kámen s křížem).
„ „ 1. pluk gardových dragounů (mramorový obelisk).
„ „ hohenzollerský střelecký pluk č. 40 (mramorová deska a železný kříž).
„ „ setník O v. Montbart pěšího pluku č. 57. (sarkofag).
„ „ důstojník Leonh. von Bottcher 1. pluku gard. dragounů (mramorový kříž).
„ „ nadporučík v. Consbruch 56. pěšího pluku (náhrobní deska).
„ „ „ Kiffnert 56. pěšího pluku (železný kříž na podstavci).
„ „ poručík Graef a vojínové Fritzig a Emmans 40. pěš. pluku (železný kříž) atd.

U Střešetic:

Vojinové, padlí v obvodu Střešetic (pískovcový jehlanec) atd.

U Dlouhodvorů:

30 rakouských a pruských vojínů (pískovcový obelisk).
C. k. major Rom. ryt. Dobrucki 23. pěšího pluku (pískovcová pyramida).
„ nadporučík Ed. von Salemfels 9. pluku hulánského (žulová pyramida).
„ poručík A. v. Bethmann 4. pluku dragounského (pískovcová pyramida) atd.

U Rosnic:

Vojinové, odpočívající v obvodu Rosnic (pískovcová pyramida).
360 pruských vojínů (pískovcová pyramida).
Král. saský nadporučík Adolf Lohse střel. brig. (mramorová deska).

V Světí:

Vojínové, odpočívající v obvodu Světí (pískovcová pyramida).
C. k. poručík Viktor ryt. Suttenberg 42. pěšího pluku (kříž na podstavci) atd.

V Nedělištích:

350 pruských a rakouských vojínů (pískovcový obelisk).
Rakouští vojínové, padlí 3. července (železný kříž).
„ „ „ „ (pískovcová pyramida).
C. k. dělostřelecký pluk arcivévody Viléma č. 6 (pískovcová pyramida).
„ poručík Kugler a 118 mužů 64. pěš. pluku (pískovcová pyramida).
„ plukovník generálního štábu Sigm. Goertz v. Zertin (žulová pyramida).
„ major Mor. Eisler 37. pěšího pluku (pískovcová pyramida).
„ setník generál. štábu St. Marjanski a rakouští vojínové (pískovcový obelisk).
„ „ Leop. Matschnig 51. pěš. pluku (pískovcová pyramida).
„ poručík Jul. hrabě Zichy 4. pluku kyrysnického (žulová pyramida s křížem) atd.

U Sendražic:

Vojínové, odpočívající v obvodu Sendražic (pískovcový jehlanec) atd.

U Račic:

C. k. pěší pluk hrab. Jelačiče č. 69 (kříž na pískovcovém podstavci).
„ setník V. Weil. 69. pěš. pluku (pískovcová pyramida).
Kr. pruský poručík Emil Sperlich 50. pěšího pluku (železný kříž na kamenném podstavci) atd.

V Lochenicích:

Vojínové, odpočívající v obvodu Lochenic (kamenný pomník).
C. k. nadporučík Leop. Vötter 12. pěšího pluku (mramorová deska ve zdi) atd.

V Předměřicích:

Vojínové, odpočívající v obvodu Předměřic (pískovcový jehlanec).

Na Pouchově (na hřbitově vojenském).

Rakouští a saští vojínové (železný kříž na kamenném podstavci).
Synové Saska (pískovcový hranol se znakem Saska).
C. k. brigádník generalmajor Karel Schulz a c. k. nadporučík Pavel v. Moser, brig. adjutant — převežení z Přímu — (mramorový pomník).
„ brigádník plukovník Karel Poeckh — převežený z Benátek — (pískovcová pyramida s křížkem).
„ plukovník Karel ryt. Ripper 45 pěšího pluku (sešikmený pískovcový hranol).
„ setník A. Stellwag v. Carion 9. pluku dělostřelců (pískovcová pyramida s křížkem).
„ „ Fr. Thalmaier 12. pěšího pluku (kamenný kříž).
„ nadporučík Ant. Rubinger, 18. pěšího pluku — převežený z Probluzi — (pískovcový kříž).
„ poručík Gust. Gillis 10. pěšího pluku (pískovcový kámen s křížkem) atd.

OBSAH.

Hrubší tiskové omyly.

Na str. 19. řádek 13. shora čti „saský“ místo „saské“.
„ „ 27. „ 8. zdola „ „jizdnou“ místo „jizdou“.
„ „ 29. „ 15. „ „ „pohnul“ místo „pohnuly“.
„ „ 35. „ 4. „ „ „severovýchodu“ místo „sevorovýchodu“.